

Заклад вищої освіти “Український католицький університет”

Факультет суспільних наук

Кафедра державного управління

Кваліфікаційна робота

на тему:

“Етичні засади нового суспільного договору України і сфера відповідальності публічного сектору (в контексті взаємодії із бізнес-середовищем)”

Виконала: студентка II курсу, групи
СПА 21

Галузі знань 28 “Публічне управління
та адміністрування”

Спеціальності 281 “Публічне
управління та адміністрування”

Освітньої програми “Публічне
управління та адміністрування”

Освітній ступінь магістр

Флекевчук К.В.

Науковий керівник:

к.філос.н. Турчиновський В.Р.

Рецензент:

Ph.D Колиба М.М.

Львів - 2023 рік

Флекевчук К.В. Етичні засади нового суспільного договору України і сфера відповідальності публічного сектору (в контексті взаємодії із бізнес-середовищем): Кваліфікаційна робота (281 “Публічне управління та адміністрування”) / К.В. Флекевчук / Український католицький університет. Кафедра державного управління; Наук кер: к.філос.н. Турчиновський В.Р. – Львів: УКУ, 2023. – 99 с.

Анотація. У цій роботі розкрито питання визначення етичних засад нового суспільного договору України і сфери відповідальності публічного сектору в контексті взаємодії з бізнес-середовищем. Розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження суспільного договору і його цінностей. Вивчено міжнародний досвід впровадження етичних засад в сфері суспільства. Розглянуто еволюцію цінностей суспільної угоди України. Проведено аналіз взаємодії публічного сектору і бізнесу в контексті системи сучасного суспільного договору. Запропоновано інструменти удосконалення механізму взаємодії публічного сектору і бізнесу для покращення етичності бізнес-середовища.

Ключові слова: етичні засади, суспільний договір, суспільна угода, цінності, взаємодія, публічний сектор, бізнес-середовище

Abstract. In this work, the issue of defining the ethical principles of the new social contract of Ukraine and the sphere of responsibility of the public sector in the context of interaction with the business environment has been explored. The theoretical and methodological foundations of studying the social contract and its values have been considered. The international experience of the implementation of the ethical base in the spheres of society has been studied. The evolution of the values of the social agreement of Ukraine has been considered. The analysis of the interaction of the public sector and business in the context of the modern social contract system has been conducted. The tools for improving the mechanism of interaction between the public sector and business to enhance the ethics of the business environment have been proposed.

Key words: ethical base, social contract, social agreement, values, interaction, public sector, business environment

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ ЕТИЧНИХ ЗАСАД СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ.....	9
1.1. Суспільний договір: сутність, особливості та концепції етичних засад суспільного договору.....	9
1.2. Етичні принципи суспільного договору та їх нормативно-правове регламентування.....	15
1.3. Значення суспільного договору через призму міжнародного досвіду та еволюція суспільного договору України.....	19
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ І БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ.....	30
2.1. Аналіз основних стейкхолдерів суспільного договору України.....	30
2.2. Дослідження експертних інтерв'ю як інструмент стимулювання відповідальності публічного сектору	34
2.3. Визначення точок болю для покращення співпраці публічного і приватного секторів	49
Висновки до розділу 2.....	55
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ І БІЗНЕСУ ЗАДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЕТИЧНОСТІ БІЗНЕС- СЕРЕДОВИЩА	57
3.1. Удосконалення механізму взаємодії публічного сектору і бізнесу через формування візійної складової.....	57
3.2. Роль економічної складової для ефективної взаємодії публічного сектору і бізнесу.....	67
Висновки до розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	88

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВККС – Вища кваліфікаційна комісія суддів

ВРП – Вища рада правосуддя

ЛРХ – Львівський Регуляторний Хаб

МСП – малий і середній бізнес

ОВА – обласна військова адміністрація

ОДА – обласна державна адміністрація

ОМС – органи місцевого самоврядування

ТПП – торгово-промислова палата

ВСТУП

Повномасштабна війна, оголошена Росією проти України 24 лютого 2022 року, остаточно продемонструвала, що суспільна угода, сформована ще в 90-их, остаточно втратила свою актуальність і потребує переосмислення.

Актуальність роботи. Майдан на Граніті, Помаранчева Революція, Революція Гідності, російсько-українська війна на сході України з 2014 року і повномасштабна війна з 24 лютого 2022 року показали, що в Україні сформувалося громадянське суспільство, котре продемонструвало наявність сильної горизонтальної влади і консолідованість у боротьбі за державу, демонструючи світу велику жертвовність заради збереження незалежності і демократії [52]. Тімоті Снайдер вважає, що Україна наразі закладає основні цінності та принципи морального суспільного договору XXI століття не лише для свого народу, а й для всього світу [48].

На думку Ярослава Грицака, вперше за історію незалежної України держава і суспільство активно взаємодіють між собою заради спільної мети – виживання і перемоги, де влада працює на благо країни, а суспільство довіряє діям влади. Проте існує ризик, що цінності нового суспільного договору, що окреслився, можуть мати тимчасовий характер і не закріпитися в суспільстві після завершення війни [23, с. 45-49].

Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” визначає основних стейкхолдерів суспільної угоди України та їх зони відповідальності: владу, бізнес і громадянське суспільство [6]. Суспільний договір має вплив на економічний розвиток країни. Павло Шеремета говорить про економічну свободу як основу економічного прориву, тому відповідальністю публічного сектору відповідно до суспільного договору є здійснення реформ [23, с.51-57]. В той же час, на думку опитаних експертів, бізнес та громадянське суспільство повинні активно впливати на публічний сектор, відстоюючи свої інтереси, а також прийняти та сповідувати цінності і засади нового суспільного договору. Для розвитку економіки і держави в цілому необхідна

злагоджена та всестороння взаємодія влади, бізнесу й громадянського суспільства. Така суспільна угода дасть Україні поштовх до швидшого повоєнного відновлення та економічного зростання.

Актуальність роботи визначається пошуком та аналізом інформації про успішні практики і кейси впровадження етичних засад суспільного договору в суспільстві, визначенням цінностей, що можуть лягти в основу нового договору України, аналізом взаємодії публічного сектору із бізнес-середовищем, а також розробкою рекомендацій щодо інструментів удосконалення механізму взаємодії публічного сектору і бізнесу для підвищення рівня етичності бізнес-середовища.

Вивченням теми займались Мирослав Маринович, Ярослав Грицак, Павло Шеремета, Михайло Мінаков, Володимир Турчиновський та інші.

Мета дослідження. Метою є дослідити етичні засади нового суспільного договору України і сферу відповідальності публічного сектору у контексті взаємодії з бізнес-середовищем.

Об'єктом дослідження є суспільний договір України і його етичні засади.

Суб'єктом дослідження є публічний сектор і бізнес-середовище.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є взаємодія публічного сектору і бізнес-середовища.

Завданням дослідження є вивчення впливу публічного сектору на етичні засади і цінності сфери бізнесу. Для цього необхідно виконати декілька завдань:

1) Описати теоретичну інтерпретацію основних понять, що будуть використовуватись в межах магістерської роботи: суспільний договір, суспільна угода, етичні засади, цінності.

2) Провести аналіз міжнародного досвіду із впровадження етичних засад у суспільний договір.

3) Дослідити еволюцію цінностей суспільного договору України.

4) Визначити основних стейкхолдерів суспільного договору України (згідно теоретичної моделі дослідження), побудувати матрицю стейкхолдерів.

5) Провести експертні інтерв'ю, аналіз соціології та визначити напрями, проблеми взаємодії публічного сектору та бізнес-середовища в контексті суспільного договору і його етичних засад.

6) Розробити рекомендації щодо покращення етичності бізнес-середовища у взаємодії з публічним сектором.

Методи дослідження. В роботі використовувалися наступні методи дослідження:

- 1) аналіз міжнародного досвіду;
- 2) ретроспективний аналіз;
- 3) аналіз стейкхолдерів;
- 4) експертні інтерв'ю;
- 5) порівняльний аналіз.

Структура роботи. Структура магістерської роботи складається зі вступу, теоретичного, аналітичного, проектного розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

В теоретичному розділі розглянуто сутність, особливості та концепції етичних засад суспільного договору, висвітлення етичних засад і суспільної угоди в законодавстві України, міжнародний досвід впровадження етичних засад у сфері держави, еволюцію суспільного договору України. На основі отриманих даних виведено основні тези щодо суспільного договору і його етичних засад.

Аналітичний розділ представлений аналізом основних стейкхолдерів суспільного договору України, інтерв'ю з експертами, аналізом соціологічних досліджень. На підставі аналізу експертних інтерв'ю і соціологічних досліджень визначено основні проблеми взаємодії публічного сектору з бізнесом в контексті сучасного суспільного договору України.

В проєктному розділі проаналізовано причини виникнення проблем взаємодії бізнесу із публічним середовищем у візійній та економічній площині, розглянуто ефективність наявних варіантів вирішення проблем, надано власні пропозиції щодо інструментів удосконалення механізму взаємодії публічного сектору і бізнесу для покращення етичності бізнес-середовища.

Загальна кількість сторінок основного тексту магістерської роботи складає 76 сторінок. Робота містить 1 таблицю, 6 рисунків, 2 додатки на 12 сторінках. Кількість використаних джерел - 53.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ ЕТИЧНИХ ЗАСАД СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ

1.1. Суспільний договір: сутність, особливості та концепції етичних засад суспільного договору

Україна отримала свою незалежність 24 серпня 1991 року. Проте ще задовго до цього на території нашої держави народи та формування укладали і дотримувались суспільних договорів.

Суспільний договір (угода) згідно кембриджського словника означає “угоду між членами суспільства або між суспільством і його керівниками щодо прав і обов'язків кожного” [49]. Оксфордський словник дає визначення суспільної угоди, як “домовленість між громадянами про поведінку, яка приносить користь усім, хто становить основу суспільства” [50]. Перші згадки про суспільний контракт в первинній його формі можна знайти в Біблії, роботах античних філософів, зокрема Арістотеля, а також в давньокитайських вченнях даосизму та працях Лао Дзи.

Так, в Біблії Господь дає Мойсеєві кам'яні скрижалі, на яких вибито десять Заповідей Божих, частина котрих закладає цінності суспільної угоди:

- 1) “Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, як Господь, Бог твій, дає тобі;
- 2) Не вбивай;
- 3) Не чини перелюбу;
- 4) Не кради;
- 5) Не свідчи неправдиво на ближнього твого;
- 6) Не бажай дому ближнього свого, не бажай жони ближнього свого, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ні осла його, ані всього, що ближнього твого” [11, с.78-79].

Заповіді базуються на моральних та етичних принципах. Вони прищеплюють суспільству такі цінності, як справедливість і рівність (заборона крадіжок, утисків, обману), чесність (заборона брехні), повагу до власності (заборона крадіжок), повагу до життя і гідність (заборона вбивства, обману, крадіжок). Ці принципи можуть слугувати засадами справедливого законодавства і рівноправ'я у суспільстві.

Якщо розглядати вчення даосизму, в ньому також можна прослідкувати етичні підвалини, на котрих будуються відносини в суспільстві. В основній книзі давньокитайського вчення “Дао Де Дцзин, Книга шляху та гідності” Лао Дзи у вигляді поезії говорить про два основні принципи: природній стан речей (природність) і недіяння. Природність – це і є Дао, вона означає, що людина повинна жити згідно з природою, і будь-яке втручання в природній порядок буття є джерелом зла. Недіяння означає, що не потрібно робити те, що не відповідає законам природи, не потрібно даремно витратити зусилля. Людина, що пізнала Дао, пригнічує свої бажання, вона бездіяльна, але саме в цій бездіяльності вона досягає вершин пізнання. Згідно Дао основною цінністю є рівність суспільства, доброчесність і простота [24].

Арістотель у своїй праці “Політика” вбачає державу, як природне утворення, в котрій людина є істотою політичною. Будь-яке об'єднання, держава в тому числі, на думку філософа, утворюється задля досягнення щастя, як найбільшого блага. Він розмірковує про те, що чоловік і жінка створюють пару через природну потребу продовження роду, ця пара називається сім'єю. Об'єднання з великої кількості сімей, що задовольняє постійні потреби, називається поселенням. А об'єднання, сформоване з великої кількості поселень задля задоволення потреб і впорядкованого життя, є державою. Звідси випливає, що держава є природним утворенням, а людина за своєю природою є істотою політичною. Також Арістотель в першій Книзі розмірковує, що у державі і правитель, і підлеглий повинні мати певні моральні чесноти для співіснування. Філософ підкреслює, що хоч етичні

чесноти притаманні всім членам держави, проте у різній мірі. Як висновок, Арістотель вказує на те, що правитель повинен бути наділеним досконалими моральними чеснотами [10, с 15-34].

В XVI-XVIII століттях суспільний договір набув нового соціального змісту. Основними вченими, хто досліджував дану тему, були Томас Гоббс, Джон Лок, Жан-Жак Руссо та Іммануїл Кант.

В своїй роботі “Левіафан або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної”, Томас Гоббс обґрунтовує поняття суспільної угоди [14, с.184-188]. В частині про державу Гоббс описує причини, походження і визначення держави. Основною метою створення держави є забезпечення безпеки. Природні закони, такі, як справедливість, скромність, милосердя, неупередженість, не можуть убезпечити людину від загроз, якщо відсутня встановлена влада. Тому що якщо кожна людина буде діяти згідно лише власних міркувань і бажань, суперечливість поглядів кожного члена такого суспільства створюватиме лише перешкоди і, в умовах війни, заважатимуть отримати перемогу над спільним ворогом, а в умовах миру призводитимуть до міжусобних війн через власні інтереси. Також одне спільне бажання перемоги у війні чи битві без договору між собою не може втримати суспільство в єдності після перемоги через розбіжність інтересів. Томас Гоббс вказує наступні причини такої поведінки людей:

- 1) постійна конкуренція між собою задля визнання або чину;
- 2) самозадоволення за рахунок вивищення над іншими;
- 3) підміна поняття зла і добра декотрими людьми;
- 4) зайві втручання та контроль людиною тих, хто керує громадою, в періоди миру та достатку;
- 5) домовленість як умова узгодженості людей.

Для сталості узгодженості між людьми необхідне встановлення загальної влади, котра призначена людьми для представлення їх інтересів і котра тримає людей у страху й спрямовує їхні дії для загального блага. Тобто “держава – це єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом

взаємного договору множина людей, аби ця особа могла використовувати всю їхню могутність і можливості так, як вважає за потрібне задля їхньої злагоди і загального захисту” [14, с.184-188].

Джон Лок, на відміну від Гоббса, вважає, що природа людей проявляється не в анархії і боротьбі, а в рівності й готовності слідувати природним законам. Так, в своїй праці “Два трактати про державне правління” Лок описує суспільний договір і його основні принципи. В роботі філософа можна побачити, що основною метою держави є захист природних прав людей, таких, як право на життя, свободу і власність. При цьому суспільство розуміє, що необхідно частину своїй повноважень віддати державі для досягнення розвитку і загального блага. В такій державі і громадянин, і уряд наділені як правами, так і обов’язками. Також суттєвою різницею між ідеями суспільного договору Гоббса і Лока є те, що суспільство за Гоббсом повинне повністю обмежити свою волю для досягнення суспільного миру. Тоді як Лок вважає, що суспільство повинне поступитись лише частиною своєї волі на користь держави. З цього випливає, що за Гоббсом ідеальна держава – це необмежена влада уряду, а за Локом - рівність інтересів уряду і суспільства [16, с.83-86].

Ще один теоретик, котрий працював над поняттям суспільного договору, є Жан-Жак Руссо. На його думку, людина від природи є доброю, але цивілізація робить її злою. Причиною цьому є нерівність, а причиною нерівності – організованість суспільства. Руссо вказує, що природним станом людини є свобода і рівність, а тому це є і її природним правом. Лише ті обмеження природного права, на які погоджується суспільство заради спільного блага, є справедливими і формують суспільний договір. Джерелом нерівності філософ вбачає приватну власність, оскільки закономірним бажанням людини є заволодіти майном. Саме приватна власність стала основою для громадянського суспільства і причиною соціальної нерівності. Справедливою правовою державою майбутнього Руссо вказує ту, в законодавстві якої природні права і закони повністю співпадають, що

забезпечує свободу в державі. Основним принципом є задоволення потреб суспільства, а не влади. Політичним ідеалом для Руссо є демократична республіка [16, с.104-105].

Іммануїл Кант в своїх працях “Критика чистого розуму”, “Метафізика нравів”, “Критика практичного розуму” також досліджував державу і суспільний договір. Для нього основою природного права є гідність людини, ця гідність повинна сприйматись іншими, як абсолютна цінність. Людина наділена моральною свідомістю і тому керується моральним законом, Кант називає це категоричним імперативом. З цього випливає, що суспільство, як фізичні особи, так і державні органи, має сповідувати принцип всезагальної рівності, де свобода та інтереси одних членів не повинні реалізовуватись за рахунок обмеження свободи та інтересів інших. Філософ вважає, що мораль і право мають одне й те ж джерело та мету, тому право зобов’язане гарантувати моралі простір для реалізації свободи індивіда. Таким чином, Іммануїл Кант описує державу, котра існує задля правового забезпечення індивіда. Держава засновується на засадах суспільного договору і народного суверенітету, має поділ на законодавчу, виконавчу і судову владу, цим гарантує верховенство права, що є категоричним імперативом. Вчений описує також засади громадянського суспільства, таких, як свобода, рівність і залежність від єдиного законодавства [16, с.127-131].

Серед закордонних сучасних дослідників питання суспільного договору і його етичних засад вивчали Джон Роулз, Девід Готьє, вони є найважливішими теоретиками суспільного політичного договору ХХ століття.

Джон Роулз є автором теорії справедливого суспільного устрою і ринкової економіки. Він співвідносить рівність і свободу, право і благо й пробує розробити загальні принципи справедливості для демократичного суспільства, котрі б могли відповідати потребам суспільства у свободі і рівності. Роулз вважає, що власний інтерес і здатність отримувати вигоду від взаємодії з іншими є “обставинами справедливості”, згідно яких існування

суспільного договору і справедливості, як його етичної засади, можливе лише тоді, коли кожен член угоди має можливість отримати користь від взаємодії [35,43].

Девід Готьє у своїй книзі “Мораль раціональна” вказує, що моральні принципи – це принципи раціонального вибору, що базуються на співпраці і забезпечують не лише взаємну вигоду і справедливість, а й більшу користь. Важливим правилом формування суспільної угоди для Готьє є укладання угоди без шахрайства і насильства, тому повинна бути чесна і непримусова відправна точка для перемовин, такі умови призводять до укладання безпечної угоди і подальшого її дотримання [43]. Науковець намагається розв’язати “фундаментальну кризу” моралі: “З точки зору суб’єкта, моральні міркування виявляються такими, що обмежують його вибір і дії, незалежно від його бажань, цілей та інтересів... І тому ми запитуємо, яка причина може бути у людини для визнання та прийняття обмеження, яке не залежить від її бажань та інтересів? ... Що виправдовує приділяти увагу моралі, а не відкидати її як додаток застарілих переконань?” [42].

З початком повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2023 року українські дослідники активно почали співпрацювати між собою для виведення нових засад суспільного договору України. Тему досліджують Мирослав Маринович, Ярослав Грицак, Павло Шеремета та інші [23].

Мирослав Маринович у своєму слові на Молодіжному Круглому столі говорить, що цінності є основним елементом суспільного договору і вони можуть поєднати різні покоління українців [27]. Закони повинні корелюватись із принципами суспільного договору, без нього вони недієві. Чим більший занепад цінностей, тим ближче перезавантаження і формування нових цінностей, й лише трансформація цінностей може сформувати новий суспільний договір і змінити Україну.

Ярослав Грицак вважає, що 24 лютого 2022 року повністю змінило ситуацію в країні. Вперше за історію незалежної України суспільство і держава активно взаємодіють між собою і мають спільну мету – вижити й

перемогти. Поодинці мети досягти не вдасться, тому держава працює не для забезпечення власних інтересів, а на безпекову сферу, тоді як суспільство надає державі кредит довіри до її дій. Історик розглядає це, як контури нового суспільного договору. Проте існує ризик, що після перемоги у війні нові засади угоди можуть не закріпитися в суспільстві, тому необхідно знайти спосіб перевести суспільну угоду в стабільний повоєнний стан. Історик бачить закріплення договору і його цінностей у перебудові старих і побудові нових державних інституцій [23, с.45-49].

Павло Шеремета описує, яким чином соціальний договір може вплинути на економічний прорив України. Шеремета вважає, що основою для економічного прориву є економічна свобода, проте держава сама не піде на реформи, тому суспільство повинне самостійно виборювати цю свободу парламентським шляхом. Здійснення реформ (судової, пенсійної, фінансування системи охорони здоров'я, реформа трудового законодавства, економічна свобода) є відповідальністю публічного сектору в контексті суспільного договору. Суспільство, в свою чергу, повинне сповідувати такі цінності, як чесність, ініціативність, відповідальність за власний достаток, освіту, пенсію, продуктивність, довіру і чесну конкуренцію [23, с.51-57].

1.2. Етичні принципи суспільного договору та їх нормативно-правове регламентування

З початку незалежності України держава прийняла цілий ряд нормативно-правових актів, в котрих прописані етичні засади та цінності.

Першим і основним документом є Конституція України [3]. Прийнята 28 червня 1996 року, вона заклала підвалини суспільного договору України. Вже в преамбулі документу вказується, що держава повинна забезпечувати права і свободи людини, а також гідні умови її життя. Питання етичних засад регулюється першим і другим розділом Конституції. Так, в Статті 3 Розділу 1 вказується, що “людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [3]. Також

перший розділ вказує, що в Україні джерелом влади є народ (Стаття 5), діє принцип верховенства права (Стаття 8), усі суб'єкти права власності рівні перед законом і держава гарантує захист їх прав (Стаття 13), гарантується право власності на землю (Стаття 14), а також гарантується неможливість бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством (Стаття 19).

Розділ 2 Конституції України охоплює Статті 21-68 і повністю присвячений правам, свободам і обов'язкам людини та громадянина [3]. В Статті 21 повторюється основний принцип, згідно котрого “усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними” [3]. В цьому розділі описується, що права і свободи гарантуються Конституцією, вони не можуть бути скасовані (Статті 21-22), людина має право та обов'язок водночас на вільний всебічний розвиток особистості (Стаття 23), всі громадяни є рівними перед законом (принцип верховенства права) і забороняється дискримінація за переліком ознак (Стаття 24), держава не має можливості позбавити громадянина громадянства України (Стаття 25), гарантуються рівнозначні права, свободи і обов'язки для іноземців або осіб без громадянства (за виключенням встановлених винятків) (Стаття 26). Згідно Конституції держава гарантує невід'ємне право на життя (Стаття 27), право на повагу до гідності (Стаття 28), право на свободу та особисту недоторканність (Стаття 29), недоторканність житла (Стаття 30), таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (Стаття 31), неможливість втручання в особисте чи сімейне життя (Стаття 32), свободу пересування (Стаття 33), право на свободу думки і слова, вільне вираження поглядів і переконань (Стаття 34), право на свободу світогляду і віросповідання (Стаття 35), право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації та їх утворення і діяльність (Статті 36,37), право громадян на участь у референдумах, виборах як кандидати і виборці, управлінні державними справами (Стаття 38), право на мирні збори (Стаття 39), звернення в усній і письмовій формі до органів державної влади і органів місцевого

самоврядування (Стаття 40). Другий розділ теж описує право на володіння, користування і розпорядження своєю власністю (Стаття 41), право на підприємницьку діяльність (Стаття 42), право на працю (Стаття 43), право тих, хто працює, на страйк і відпочинок (Статті 44,45), право на соціальний захист (Стаття 46), право на житло (Стаття 47), право на достатній життєвий рівень для себе і сім'ї (Стаття 48), право на охорону здоров'я, медичне страхування і медичну допомогу (Стаття 49), право на безпечне довкілля (Стаття 50). В Статтях 51,52 описуються засади, права і обов'язки в шлюбі та рівність прав дітей. Згідно Статті 53 всі мають право на освіту, Статтею 54 гарантується свобода творчості та захист інтелектуальної власності. Статті 55-64 розкривають юридичні питання (захист судом, відшкодування державою завданої шкоди, гарантія права знати права і обов'язки, право на професійну правничу допомогу, неможливість обмеження конституційних прав і свобод людини та інші) [3].

Окрім прав і гарантій, другий розділ Конституції України окреслює обов'язки людини і громадянина, такі, як захист незалежності і територіальної цілісності України (Стаття 65), не заподіювання шкоди природі і культурній спадщині (Стаття 66), сплата податків і зборів (Стаття 67), дотримання Конституції України і законів України (Стаття 68). Важливим з точки зору суспільної угоди є друга частина Статті 68 щодо обов'язку не посягання на права і свободи, честь і гідність інших людей [3].

Таким чином, Конституція повністю розкриває принципи, етичні засади і цінності суспільного договору України.

Окрім Конституції України, існують інші нормативно-правові акти, котрі включають в себе суспільну угоду та її цінності. Основними з них є Закон України "Про запобігання корупції" [4], Кодекс доброчесності поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування [2], Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020" [6].

Закон України “Про запобігання корупції”, прийнятий 14 жовтня 2014 року, згідно преамбули “визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень” [4]. Окрім цього, Закон містить правила етичної поведінки, викладені у Розділі 4. Так, Статті 37-44 розкривають наступні правила етичної поведінки: 1) вимоги до поведінки осіб; 2) додержання вимог закону та етичних норм поведінки; 3) пріоритет інтересів; 4) політична нейтральність; 5) неупередженість; 6) компетентність і ефективність; 7) нерозголошення інформації; 8) утримання від виконання незаконних рішень чи доручень [4].

Наступним важливим нормативно-правовим актом є Кодекс доброчесності поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, він “встановлює загальні вимоги до поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також осіб, які прирівняні до осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування (далі – суб'єкти доброчесної поведінки), якими вони мають керуватись в своїй службовій та позаслужбовій діяльності і згідно з якими громадськість має оцінювати доброчесність, неупередженість та ефективність їх діяльності” [2]. Основними етичними засадами Кодексу є пріоритет прав людини та основних свобод, неупереджене виконання повноважень, законність, громадська довіра до влади, патріотизм, нейтральність, толерантність, коректність та ввічливість, справедливість, відповідальність, ефективність, прозорість і конфіденційність (Статті 4-17 Розділу 2) [2].

Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020”, схвалена Указом Президента України “Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” від 12 січня 2015 року, “визначає мету, вектори руху, дорожню карту,

першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України” [6]. Важливим пунктом цієї Стратегії є Розділ 5, котрий розкриває засоби реалізації Стратегії. В ньому вказано, що суспільний договір є головною передумовою реалізації Стратегії, а також розписані основні зони відповідальності та етичні засади влади, громадянського суспільства і бізнесу, як учасників суспільного договору України [6].

1.3. Значення суспільного договору через призму міжнародного досвіду та еволюція суспільного договору України

Україна знаходиться в стані вибору вектору руху в контексті формування нових засад суспільного договору. Війна робить цей вибір складнішим, оскільки остання велика війна в світі завершилася у 1945 році, а Україна має нетривалу історію незалежності. Тому в роботі ми розглянули кейси, котрі охоплюють історичний проміжок:

- 1) “Принцип позитивної суми” Митрополита Андрея Шептицького, кейс, що розповідає про Галичину кінця XIX – початку XX століття;
- 2) Доповідь Беверіджа, охоплює воєнний і повоєнний період розвитку Британії періоду Другої світової війни;
- 3) Економічні та соціальні переваги етики для Австралії 2020 року.

Аналізуючи діяльність та вчення Митрополита Шептицького, Мирослав Маринович виводить "принцип позитивної суми", базуючи його на принципах суспільного розвитку, сформульованих Митрополитом, а саме справедливості, солідарності і субсидіарності та соціальній відповідальності бізнесу і підприємництва. На думку Митрополита, основою економічної сили є середній клас, а економічною силою – пересічна заможність всього суспільства. Проте досягти цього можна лише через моральне право. Під моральним правом розуміється надання можливостей кожному розвинути

свої природні задатки, тоді як зосередження багатства в руках меншості вважається порушенням морального права. Шептицький розглядає ліберальну і соціалістичну ідеологію через призму євангельських засад і підтримує ті ідеї, котрі не перечать християнським цінностям, а отже відповідають інтересам суспільства. Церква об'єднує навколо себе суспільство, пропагуючи ідею соціального служіння, що є інструментом для досягнення суспільного блага [26, с.35-101].

Митрополит Шептицький розробив економічну програму для розвитку економіки Галичини кінця XIX – початку XX століття. Основою цієї програми він вважав провідну складову принципу “позитивної суми” – “взаємодіючу співпрацю в умовах суспільної злагоди й вірності Божому Запові” [26, с.35-101].

Основними напрямками економічної програми Андрея Шептицького були моральне перевиховання народу, реформа Церкви та освіта духовенства, просвіта народу та активізація парохіяльного життя, самоорганізація в сфері фінансування та управлінська зрілість, самоорганізація в сфері виробництва й торгівлі (кооперація). Говорячи про моральне перевиховання народу, Митрополит вважав, що національна і державницька суб'єктність народу можлива лише за наявності суб'єктності моралі [26, с.35-101].

Реформа Церкви була необхідна для виховання з кола духовенства ефективних реформаторів, котрі мали б трансформувати народ і село. Таким чином, Церква взяла активну участь у фінансовій реформі народу і, як результат, майже всі інституції та різного напрямку рухи, партії протягом XIX століття мали в засновниках представників духовенства. Також Церква стала школою місцевої демократії громад, де окрім духовного просвітлення можна було отримати знання і навички в сфері господарської діяльності [26, с.35-101].

Цікавим шляхом пішов Андрей Шептицький в питанні фінансового забезпечення реформи. Замість пошуку великих донорів, Митрополит

зосередився на ідеї невеликих пожертв, але у великій кількості. Таким чином, навіть невеликі жертводавці мали можливість ввійти в ревізійні комісії місцевого самоврядування й банків і брати активну участь в управлінні та використанні прибутку заради спільного блага, виховуючи таким чином управлінську зрілість суспільства.

Економічний розвиток Митрополит Шептицький вбачав у кооперації, а саме організації, згуртованості сил, єдності і порядку. Формулою успішності економічної реформи стали Церква, як основний реформатор, і послідовність етапів проведення реформи:

- “1) моральне перевиховання усього народу;
- 2) організація промотора реформ – духовенства;
- 3) просвіта навіть найнижчих верств населення;
- 4) широка кампанія самофінансування;
- 5) самоорганізація у сфері виробництва і торгівлі (кооперація)” [26, с.35-101].

З послідовності етапів можна зробити висновок, що запуску реформи передувала трансформація моральної, ціннісної парадигми народу. Саме принцип “позитивної суми” в поєднанні з традиційними етичними засадами вплинули на суб’єктність народу Галичини, в результаті чого Галичина стала “коопераційною республікою” з високими економічними показниками і формуванням громадянського суспільства. Митрополит Андрей Шептицький будував свою модель економіки на етичних засадах і вважав, що можна досягнути розвиток знизу вгору у великих масштабах. Шептицький сприймав етику як двигун економічного зростання, а освіту важливою складовою етичного капіталізму [26, с.35-101].

Доповідь Вільяма Беверіджа “Соціальне страхування і суміжні служби” була представлена Парламенту Великої Британії 24 листопада 1942 року. В основу цієї доповіді лягла комплексна система соціального страхування і соціального забезпечення для всіх верств населення незалежно від того, чи вони були працевлаштовані і чи мали дохід. Цією системою Беверідж хотів

подолати “п’ять великих зол” Британії, таких, як злиденність, хвороба, невігластво, убогість, неробство [44].

Враховуючи масштаб трансформацій, який потребувала нова система соціального страхування згідно доповіді Беверіджа, парламент Британії і Вінстон Черчилль сприйняли цей документ прохолодно, вважаючи його амбітним і помилковим. Проте британське суспільство було налаштоване позитивно щодо доповіді, що відіграло вирішальну роль у прийнятті плану Беверіджа і втілення його в реальність [44].

План Беверіджа заснований на трьох основних принципах: принцип універсальності, принцип єдності і принцип інтеграції. Так, принцип універсальності соціального забезпечення полягав у гарантуванні виплат для всього населення на всі випадки соціального ризику. До цього система соціального страхування Бісмарка гарантувала виплати лише тим, хто працював [30,40]. Принцип єдності означав однакову організацію системи та адекватні внески і виплати. Тобто виплати не залежали від рівня заробітної плати чи ступеню втрати працездатності. Така допомога повинна була бути достатньою за якістю і обсягом. Також цей принцип означав єдиний внесок для всіх за кількома винятками [30,40]. Принцип інтеграції включав в себе координацію соціальної політики, політики повної зайнятості і політики охорони здоров’я. Координація та взаємна робота цих трьох напрямків повинна була вплинути на основні проблеми соціальної незабезпеченості [30,40]. Таким чином, план Беверіджа полягав у подоланні соціальної незабезпеченості, а отже і гідного життя всіх верств населення Великої Британії.

В 2020 році на замовлення Громадської організації “Етичний центр”, котра займається популяризацією вивчення етики прийняття етичних рішень і взаємодіє з владою, бізнесом, суспільством щодо покращення етичного середовища Австралії [46], дослідницький центр Deloitte Access Economics проаналізував етичний стан Австралії, вплив покращення етичності на всі

сфери, і розробив доповідь із кількісним аналізом та рекомендаціями з покращення етичності в країні [47].

Причиною дослідження стали пандемія Covid-19, котра розпочалася в 2020 році, та її економічні наслідки, вирішення соціальних та екологічних проблем, пов'язаних із напруженою географічною ситуацією, впровадженням нових технологій та інших питань. Так, нерівність у суспільстві, особливо стосовно корінного населення, стала величезною проблемою для країни. Відповідно до доповіді етика є основою для багатьох соціальних інститутів, зокрема вона впливає на транзакції в економіці і верховенство права. На етиці базуються такі цінності, як довіра, прозорість, повага і чесна конкуренція. Довіра може бути міжособистісною, інституційною, довірою до уряду чи технологій, брак довіри призводить до конфліктів. Демократія і згуртованість суспільства також залежить від етичних цінностей. “Етична інфраструктура охоплює структури та інституції, які сприяють прийняттю етичних рішень в урядах, на підприємствах, в інших організаціях і в суспільстві загалом” [47]. Складовими цієї структури є офіційні механізми, судова система, державні регулятори, комісії доброчесності, стандарти, принципи, настанови, неписані конвенції та інші акти. Етична інфраструктура є важливою складовою для економіки. Загалом, етика має значні соціальні та економічні наслідки. Це продуктивність і прибутковість для бізнесу, результативність роботи, фізичне і психологічне здоров'я для окремо взятої людини, рівень життя, функціонування ринків для економіки [47].

“Етичний центр” вважає етику рушієм розвитку держави й описує важливість розвитку країни знизу вгору. Згідно аналізу виділено п'ять кроків для побудови етичної Австралії:

- 1) Розробка індексу етичної інфраструктури;
- 2) Збільшення громадських дискусій про етику;
- 3) Посилення етичної освіти;
- 4) Впровадження етики в інституції;

5) Підтримка етики в уряді [47].

Україна, здобувши незалежність у 1991 році, постала перед питанням нового суспільного договору. Парадигма Радянського Союзу, так званий “суверенізм”, втратила свою силу, тому основним завданням 90-их для держави було знайти цінності і сенси для власної суспільної угоди. На думку Володимира Турчиновського, основою для угоди стали два припущення:

- 1) Кожен має право на гріх
- 2) Держава повинна подбати про мене (так званий патерналізм) [37].

Гріховність розглядалася кожним громадянином через призму його світоглядів і не мала об’єктивної оцінки. Це означало, що ступінь гріха залежав лише від суб’єктивного сприйняття “грішника” і зачіпав усі сфери життя. Принцип гріховності став логічним наслідком радянської спадщини, де за будь-яку помилку доводилось платити велику ціну, іноді свободою і життям. Тому дозвіл на помилку, гріх був своєрідною індульгенцією, завдяки чому людина знімала з себе відповідальність за свої вчинки.

Патерналізм в цій угоді мав викривлену форму, тобто якщо держава не дбала про свого громадянина, то громадянин давав собі негласне право подбати самому за себе за рахунок держави, в тому числі у фінансовій сфері [37].

Основною проблемою такого суспільного договору з елементами корупції було те, що центром угоди ставало власне “я” і його задоволення, а потреба суспільного блага і взаємної солідарності нівелювалися. Такий договір не лише розширював корупційну складову, а й заклав принцип “неповаги” до гідності один одного, що, в свою чергу, з часом призвело до збайдужіння населення. Суспільна угода в такому форматі не могла довго існувати, оскільки в Україні відбулися значні трансформаційні процеси, тому постало питання оновлення угоди [37].

Михайло Мінаков і Володимир Турчиновський описують два основні шляхи суспільного договору в сучасному світі: консюмеризм або споживацтво і “суверенізм” [29,37]. Консюмеризм притаманний державам

Заходу, де перемога у холодній війні за допомогою ефективності економічної системи зокрема призвела до створення ідеології споживацтва. Ця ідеологія стала заручником перманентного зростання попиту і пропозиції й безумовного задоволення потреб споживача. Оскільки ресурси вичерпні, суспільний договір споживацтва в майбутньому призведе до використання всіх ресурсів і зникнення майбутніх поколінь людства. Також консюмеризм негативно впливає на національні політики держав, оскільки влада розподіляється між глобальними гравцями, які створюють власне бачення політик для кожної з держав незалежно від бачень самих держав. Такий вид договору на Заході вичерпав себе [29,37].

Іншим шляхом, котрим могла б піти Україна, є “суверенізм”. Яскравим прикладом сповідування суверенізму був Радянський Союз. Відмежування від глобального світу та відкидання всіх принципів демократичності, а саме цінностей індивіду та економіки зростання, суверенна держава і набір вкорінених традицій як суб’єкт права – це і є основою договору суверенізму. В країнах з таким типом угоди людина є лише гвинтиком в системі і задоволення потреб держави стає пріоритетом над власними потребами. Саме цей шлях для себе обрала росія після розпаду СРСР. Суверенізм призвів до занепаду і розпаду Радянського Союзу. Наразі ж ми можемо спостерігати подібний занепад росії [29,37].

Україна не може піти ні першим, ні другим шляхом, не зважаючи на той факт, що в державі присутні декотрі принципи обидвох моделей угоди. Договір споживацтва неможливий через волатильність економічної та інших сфер країни. В той же час Україна не може прийняти основні засади суверенізму через сильно розвинуту горизонтальну владу, що суперечить такому постулату договору, як заперечення прав людини і цінностей індивіду. На думку Тімоті Гартон Аша, Майдан на Граніті, Помаранчева Революція, Революція Гідності, російсько-українська війна на сході України з 2014 року і повномасштабна війна з 24 лютого 2022 року продемонструвала наявність сильної горизонтальної влади. Народ України вміє

самоорганізовуватись, співпрацювати і брати на себе відповідальність в умовах кризи держави. Волонтерський рух, що зародився у 2014 році, з початком повномасштабної війни, помножився в десятки разів, а також розповсюдився на весь світ. Михайло Мінаков погоджується стосовно того, що жертвність людей переважила задоволення потреб споживача. Лише жертва індивідуальна та жертва спільна змогли анулювати старий суспільний договір і відкрити обговорення нової угоди [37,52].

Потрібно зрозуміти, які важливі речі досягнули Революція Гідності і повномасштабна війна України з росією. Окрім зміни цінностей суспільного договору в країні, ці дві події значно вплинули й досі впливають на світовий порядок. Війна, на розчарування Клеменса Седмака, показала слабкість і подвійні стандарти глобальних інституцій, зокрема такої, як ООН, і потребує їх переформатування згідно нової суспільної угоди. Також подвійні стандарти з тяжінням до принципів консюмеризму продемонстрували керівні органи декількох впливових країн Європи. В той же час, громадяни цих країн виявили неймовірно велику підтримку Україні, прихистивши українських біженців, роблячи великі й малі пожертви і змушуючи свої уряди надавати допомогу нашій державі [53]. Все це відбувається на тлі інфляції у всьому світі через війну і санкції, накладені на росію через вторгнення в Україну. Тобто вся світова спільнота приносить в жертву свої економічні блага заради допомоги Україні, заради перемоги демократії над тоталітаризмом. Тімоті Снайдер говорить про Україну як країну, що закладає основні цінності та принципи морального суспільного договору XXI століття не лише для свого народу, а й для всього світу [22,48].

Володимир Турчиновський і Михайло Мінаков вважають, що для укладення і вступу в дію нової угоди необхідна поява нового покоління лідерів, котрі будуть сповідувати моральні цінності цієї угоди і доносити їх на локальному та глобальному рівнях [29,37]. Внутрішньою стороною природи таких лідерів є моральна логіка, вони повинні не демонструвати свої сильні сторони, а постійно боротися зі своїми слабкостями, таким чином

вибудовуючи глибину характеру. Девід Брукс наголошує на наступному: “Треба віддавати, щоб отримати. Ви повинні віддатися чомусь поза собою, щоб отримати силу всередині себе. Ви повинні перемогти бажання отримати те, що ви хочете. Щоб реалізувати себе, потрібно забути себе. Щоб знайти себе, треба втратити себе.” [41]. Ми вже бачимо становлення цих лідерів в країні, лідерів, що формувались під впливом Революції Гідності і російсько-української війни з 2014 року, декотрі з них вже стоять на чолі громадянського суспільства.

Жертовність “незростання” є основою третього шляху суспільного договору – гідності громадянина у відповідальній республіці. Самообмеження за власним бажанням є частиною відповідальності людини. Михайло Мінаков описує цю модель як таку, що “має базуватися на ідеї degrowth – розумного керованого процесу соціально-політичного розвитку в умовах постійних економічних криз” [37]. Це означає, що Україна повинна вибудовувати свої демократичні цінності та інститути незалежно від економіки зростання.

Висновки до розділу 1

В першому розділі було розглянуто поняття та еволюцію поглядів на суспільний договір і його етичних засад від античності, через призму релігійних течій, новий погляд філософів у добу Відродження та останні дослідження науковців, українських сучасників зокрема. Ми коротко дослідили Біблію та даосизм щодо цінностей, закладених в релігіях, античну думку Арістотеля про державу, твори філософів Томаса Гоббса, Джона Локка і Жана-Жака Руссо, та порівняли відмінності їх сприйняття щодо засад суспільної угоди. Переглянули міркування сучасників Джона Роулза, Девіда Готьє і Філіпа Петіта. Український договір досліджували Мирослав Маринович, Ярослав Грицак, Павло Шеремета, та інші вчені.

У другому підрозділі було опрацьовано нормативно-правову базу України, що регулює питання етичності й цінностей. Основними нормативними актами є Конституція України, Закон України “Про запобігання корупції”, Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” і Кодекс доброчесності поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

Третій розділ стосувався аналізу міжнародного досвіду, його підходів до впровадження етичності в суспільство для розвитку економіки і держави, а також дослідження міркувань науковців щодо розвитку суспільного договору України і підходів до формування його цінностей від проголошення незалежності до сьогодні. Ми опрацювали кейс Митрополита Шептицького і його принципу “позитивної суми” з впровадження етичних засад на території Галичини кінця XIX – початку XX століття задля духовного та економічного розвитку регіону, доповідь Вільяма Беверіджа парламенту Великобританії у 1942 році щодо змін підходу до соціального страхування та соціального забезпечення населення для виходу з повоєнної кризи та вирішення п’яти зол країни: убогості, злиденності, невігластва, хворобливості і неробства. Досвід Австралії 2020 року стосувався подолання країною кризи пандемії Covid-19, внутрішніх проблем за допомогою покращення етичності в усіх сферах держави. В розділі було розглянуто основні етичні засади суспільної угоди України в контексті її еволюції, проаналізовано основні види суспільних угод в світі і виведено гіпотезу найбільш придатної для українського суспільства.

Аналіз праць науковців, філософів, релігійних течій і міжнародного досвіду, нормативно-правової бази та еволюції етичних засад України допомогли виділити три основні цінності суспільного договору: гідність, справедливість і солідарність. Аналіз міжнародного досвіду імплементації етичних засад в державі показав, що в Галичині, повоєнній Британії, Австралії та Україні етичні норми впроваджувалися в суспільну угоду за

ініціативи різних інституцій. Для Галичини це було духовенство і церква, для Британії – парламент і уряд, Австралії – громадська організація, взаємодіючи з владою, суспільством і бізнесом щодо покращення етичності, для України – громадянське суспільство, котре виборювало цінності шляхом революцій і, відповідно, жертвності індивідуальної й солідарної.

У підсумку були сформульовані наступні висновки:

- 1) Суспільний договір створюється лише раз, коли люди об'єднуються в ту чи іншу форму державного утворення, жертвуючи частиною своїх інтересів заради спільного блага. Опісля договір лише трансформується;
- 2) Будь-який суспільний договір базується на цінностях. Цінності можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення;
- 3) Суспільний договір трансформується через кризи суспільства;
- 4) Цінності та етичні засади впливають на всі сфери держави і призводять до економічного зростання чи занепаду в залежності від їх змісту і наповнення;
- 5) Етичні засади можуть впроваджуватися в суспільний договір різними членами цього договору;
- 6) Гідність, справедливість і солідарність є основними цінностями суспільної угоди.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ І БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ

2.1. Аналіз основних стейкхолдерів суспільного договору України

Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” у Розділі 5 щодо засобів реалізації Стратегії вказує, що “головною передумовою реалізації Стратегії є суспільний договір між владою, бізнесом та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності” [6]. При цьому документ описує, що саме входить у зону відповідальності кожної сторони. Для влади це проведення реформ, гарантування дотримання прав людини, забезпечення балансу інтересів між всіма сторонами суспільного договору, прозора та якісна робота за новими підходами, для бізнесу – підтримка та розвиток усіх сторін суспільного договору, сумлінна сплата податків, чесна праця і конкуренція, ефективне інвестування в країні. Громадянське суспільство, в свою чергу, зобов’язане жити відповідно принципів гідності, дотримуватись законодавства України і здійснювати контроль над владою [6].

Отже, аналізуючи Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”, ми можемо сказати, що держава, бізнес і громадянське суспільство є ключовими стейкхолдерами суспільного договору України. Вони ж є основними зацікавленими сторонами в питанні взаємодії публічного сектору і сфери бізнесу в контексті дотримання принципів і цінностей суспільної угоди. Проте, існують й інші стейкхолдери, котрі історично причетні до творення й дослідження угоди, тому надалі буде проаналізовано наступні зацікавлені сторони: 1) влада (органи державної влади, місцевого самоврядування, ОДА (ОВА)), 2) громадянське суспільство (громадські об’єднання, активісти, волонтери, лідери думок), 3) бізнес (малий, середній і великий), 4) Церква, 5) академічна спільнота. Аналіз буде проведено за такими показниками, як

інтереси та цілі зацікавленої сторони, рівень зацікавленості, рівень впливу і ризику, що існують (табл.1).

Кожна із зацікавлених сторін має свої інтереси і цілі, проте у декотрих сторін вони співпадають. Враховуючи риторику Томаса Гоббса, можна сказати, що великий, середній і малий бізнес мають однакові цілі – лобіювати власні інтереси для отримання прибутку, мати чіткі правила гри, верховенство права і прогнозованість ситуації. У органів місцевого самоврядування, ОДА (ОВА) цілі та інтереси співпадають з органами державної влади, ці сторони, відповідно до праць Арістотеля, прагнуть влади, а досягти своїх цілей можуть лише через сприяння економічному зростанню, яке Павло Шеремета вбачає у проведенні державних реформ. Громадські об'єднання, активісти, волонтери і лідери думок однаково зацікавлені в адвокації суспільних питань, дотримання суспільством таких цінностей, як гідність, справедливість і солідарність. За словами Митрополита Шептицького, Церква прагне до служіння суспільству, сповідування етичних цінностей, впливу на суспільство, його духовний розвиток, тоді як академічна спільнота зацікавлена проводити дослідження взаємодії держави і суспільства, займатись просвітою, поширювати знання і зробити власний внесок у розвиток держави та покращення життя людей.

Найвищий рівень впливу спостерігається у органів державної влади. Органи місцевого самоврядування і ОДА (ОВА) мають середній рівень впливу через децентралізацію для місцевого самоврядування і додаткові повноваження під час воєнного стану для ОДА (ОВА).

Рівень впливу громадських об'єднань, активістів, волонтерів, лідерів думок є високим за рахунок впізнаваності та пасіонарності, особливо в умовах повномасштабної війни. У бізнесу високий рівень впливу, оскільки він має вагу голосу для лобіювання своїх інтересів, проте це стосується лише великого бізнесу. Церква за рахунок великої кількості прихожан та історичний контекст має високий рівень впливу, академічна спільнота – середній рівень впливу.

Рівень зацікавленості однаково високий у всіх стейкхолдерів через важливість питання.

Таблиця 2.1

Матриця стейкхолдерів в питанні взаємодії публічного сектору і сфери бізнесу в контексті дотримання принципів і цінностей суспільної угоди

Зацікавлена сторона	Групи стейкхолдерів	Інтереси та цілі	Рівень зацікавленості	Рівень впливу	Існуючі ризики
Органи державної влади	Влада	Бажання отримати й утримати владу	Високий	Високий	Відсутність політичної волі, політична боротьба, війна
Органи місцевого самоврядування і ОДА (ОВА)	Влада	Бажання отримати і втримати владу	Високий	Середній	Відсутність політичної волі, ресурсів, надмірна централізація влади (абсолют влади)
Громадські об'єднання, активісти, лідери думок	Громадянське суспільство	Адвокація суспільних питань, дотримання суспільством таких цінностей, як гідність, справедливість і солідарність	Високий	Середній	Відсутність політичної волі зі сторони влади, інертність суспільства (патерналізм), ставлення власних інтересів вище суспільних
Великий, середній і малий бізнес	Бізнес	Лобіювання власних інтересів для отримання прибутку, чіткі правила гри, верховенство права	Високий	Середній	Відсутність політичної волі зі сторони влади, нечесна конкуренція, відсутність верховенства права, війна

Продовження табл. 2.1.

Церква	Церква	Сповідання етичних цінностей, вплив на суспільство і його духовний розвиток, служіння суспільству	Високий	Високий	Відсутність політичної волі зі сторони влади, інертність суспільства, зловживання владою зі сторони церкви, війна
Академічна спільнота	Академічна спільнота	Дослідження розвитку держави і суспільства, власний внесок у розвиток держави і покращення життя людей, освіта і поширення знань	Високий	Середній	Відсутність політичної волі зі сторони влади, вплив влади, відсутність або перешкодження доступу до інформації

Джерело: авторська розробка

При аналізі ризиків, що існують, можна помітити, що у всіх зацікавлених сторін спільним є відсутність політичної волі і війна. Для органів державної влади характерним ризиком є боротьба політичних груп впливу за абсолютну владу. Органи місцевого самоврядування і ОДА (ОВА) мають додатковий ризик у вигляді надмірної централізації влади і, відповідно, зменшення повноважень і впливу на місцях (абсолютна влада за Томасом Гоббсом). У великого, середнього і малого бізнесу ризики подібні – це нечесна конкуренція, нечіткі правила гри, відсутність верховенства права. Громадські об'єднання, активісти і лідери думок мають такі ризики, як інертність суспільства (патерналізм), ставлення власних інтересів вище суспільних. Ризиком Церкви є зловживання владою з боку Церкви та інертність суспільства, а ризиком академічної спільноти – відсутність або перешкодження доступу до інформації, негативний вплив політиків.

2.2. Дослідження експертних інтерв'ю як інструмент стимулювання відповідальності публічного сектору

Спираючись на аналіз стейкхолдерів, було проведено експертні інтерв'ю з представниками сфери публічного сектору, громадянського суспільства, бізнес-середовища та академічної спільноти, зокрема з:

1) Ярославом Юрчишиним, депутатом Верховної Ради України, першим заступником голови комітету Верховної Ради з питань антикорупційної політики у ВРУ IX скликання, експертом у галузі адвокатури та боротьби з корупцією;

2) Степаном Куйбідою, директором Департаменту економічної політики Львівської обласної державної адміністрації;

3) Сергієм Притулою, громадським та політичним діячем, волонтером, засновником Благодійного фонду Сергія Притули;

4) Тарасом Хавункою, юристом, директором Громадської Організації “Аналітично-адвокаційний Центр “Львівський Регуляторний Хаб”;

5) Віктором Гальчинським, економістом, журналістом, директором департаменту комунікацій Кредобанку, членом правління Громадської Організації “Linia102.ua”;

6) Наталією Карпенчук-Конопацькою, начальником управління міжнародних економічних зв'язків Львівської Торгово-промислової палати, президентом Жіночої Ділової палати;

7) Мирославом Мариновичем, громадським діячем, членом-засновником правозахисної Української Гельсинської групи, філософом, релігієзнавцем, публіцистом, проректором Українського Католицького Університету;

8) Ярославом Грицаком, публіцистом, доктором історичних наук, професором Українського Католицького Університету, директором

Інституту Історичних Досліджень Львівського Національного Університету імені Івана Франка.

Гайд експертного інтерв'ю (Додаток А) був сформований на основі факторів, описаних у теоретичній частині цього дослідження. Ці фактори, ймовірно, впливають на взаємодію публічного сектору і бізнес-середовища в контексті суспільного договору і його етичних засад. Хоча експерти зайняті в різних сферах діяльності, для об'єктивного дослідження всім респондентам було надано однаковий перелік питань, проте з умовою, щоб відповідь була з точки зору їх експертності і компетенцій. Також всім респондентам було представлено на розгляд заяву Спілки українських підприємців “Десять по десять. Що потрібно Україні, щоб не програти мир, вигравши війну” від 10 травня 2023 року [17].

Візія нового суспільного договору України і його основних етичних засад.

Експерти вважають, що українському суспільству потрібно думати не над новим суспільним договором, а над оновленням старого. Основними цінностями повинні стати гідність людини, справедливість і солідарність, а в центрі уваги держави має стояти людина, її потреби й інтереси. Суспільний договір повинен стати спільним знаменником поведінки усіх прошарків суспільства.

Мирослав Маринович і Ярослав Грицак та інші вважають, що війна, за котру ми платимо дуже високу ціну, повернула нам значення цінностей, передусім тому, що сприймається українцями як боротьба добра із злом, світла і темряви. Держава сьогодні працює не на власні інтереси, а задля нашої безпеки. Суспільство почало довіряти державі саме у цей час, коли інтереси суспільства та інтереси держави зустрілися. Також відбулася зміна ментального сприйняття українцями самих себе і держави як такої. Патерналізм, що був основою нашого договору, поступово починає орієнтуватись на державу в розумінні того, що українці і є державою. Цю

зміну у ставленні до держави можна охарактеризувати як модель “антипатерналізму”.

Опитані експерти наголошують, українці повинні усвідомлювати свою відповідальність за те, що відбувається тут і зараз, і не лише з ними, але й із сусідніми державами, бо інакше або наш ворог прийде до них, або вони стануть частинами ворога. Необхідно посилювати небайдужість і закріпити консолідацію щодо безпекових питань і питань євроінтеграції в українському суспільстві.

На засадах прозорості та єдності потрібно будувати довіру між державою і бізнесом, а також вільну економіку. Важливим є донесення елементів суспільного договору до суспільства, починаючи із дитячого садка і шкільної партії. Потрібно не забувати за власну ідентичність, бути українцем – це цінність.

Сформованість суспільного договору в контексті того, як об’єдналось українське суспільство у війні з росією.

Стосовно питання, чи вже сформувався суспільний договір України, думки в експертів розійшлися. Так, Сергій Притула вважає, що договір не сформувався. Об’єднання перед лицем спільного ворога – це природна реакція суспільства, метою такого об’єднання є виживання. Проте суспільна угода, на думку експерта, стосується передусім суспільних відносин всередині країни, хоча й зовнішня загроза також впливає на угоду.

В той же час Ярослав Юрчишин не лише говорить про те, що договір існує, а й підкреслює, що цей договір достатньо розвинутий. Завдяки суспільній угоді українське суспільство підставляє плече державі там, де вона не справляється. Це стосується добровольців 2014-2023 років, волонтерів 2014-2023 років, колосальної фінансової підтримки своєї армії 2014-2023 років, не зважаючи на той факт, що Україна вважається бідною країною. Проте постає питання, що наша угода має офіційну і неофіційну частину, тому необхідно інституціоналізувати неофіційну частину, що базується на небайдужості суспільства.

Тарас Хавунка, Віктор Гальчинський і Степан Куйбіда висловлюють думку про те, що українці не мають об'єднуватися лише, коли ворог біля воріт. Таке об'єднання навколо цінностей повинно стати константою та сильною стороною суспільного життя. Це, напевно, є найбільшим викликом для нашого суспільства. Проте, якщо сто років тому українці дійсно об'єднувалися перед ворогом, знаючи, що не зможуть його перемогти, то зараз вони об'єдналися і відчували свою силу, зрозуміли, що можуть дати відсіч ворогу. Патріотизм у час війни є наскрізною темою теперішнього суспільного договору українців. Війна та боротьба народу за власну свободу допомогла цьому договору викристалізуватися. Він все ще знаходиться в стадії розвитку, крім того, слід усвідомлювати, що після перемоги договір потребуватиме чергового переосмислення в світлі викликів повоєнної відбудови країни та цінностей, навколо яких країна будуватиме своє майбутнє.

На думку Мирослава Мариновича, суспільну угоду, що діяла до повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року, було дуже складно змінити. Вона передбачала сценарій, де виграють не ті, хто мають більше здібностей, а ті, хто мають доступ до влади. В той час всі говорили постійно про потреби реформ, але реформи несли швидше декоративний характер. Війна спонукає суспільство до радикальних змін. Проте тут постає ризик невчасності змін. Якщо зміни почнуть запроваджувати після завершення війни, буде вже пізно, оскільки кожен почне відстоювати свої інтереси, і це призведе до конфліктів. Тому радикальні зміни в законодавчій сфері і в суспільстві необхідно проводити вже зараз, поки суспільство має високий рівень консолідації.

Найбільшим питанням в експертів залишається те, чи теперішня суспільна угода переросте у сталу форму, враховуючи той факт, що наразі всі учасники угоди в більшій мірі задіяні у вирішенні оперативних питань.

Загроза тимчасовості об'єднання українського суспільства.

Українці потужно об'єдналися на початку повномасштабного вторгнення 2022 року заради спільної мети – перемоги. Більше того, об'єдналось не лише суспільство, а й держава, бізнес-середовище, Церква та всі інші внутрішні і світові гравці. Проте, постає велике питання, чи зможемо ми втримати це єднання після перемоги, та які ризики можуть постати.

Експерти одностайні в думці, що існує великий ризик повернення суспільства і держави до довоєнного стану. Ненависть до ворога є тимчасовим об'єднуючим фактором, який втрачає свій конструктив, як тільки зникає спільний ворог. Українці дуже добре об'єднуються перед загрозою, дуже гарно сваряться в мирний час, а деколи можуть поєднувати ці дві компетенції. Завжди є ризик відступу назад, більше того, ніколи не можна недооцінювати українського одвічного ворога – росію, вона буде продовжувати працювати проти нас, буде ще більше обізнана і прагнутиме реваншу.

Мирослав Маринович згадує Митрополита Андрія Шептицького і його тезу про те, що в наших національних генах закладена схильність до ворожнечі, так звана моральна гемофілія. Суперечка не затихає, а навпаки, все більше розпалюються, і люди стають ворогами. Маринович вважає, що коли закінчиться війна, ми згадаємо всім їхні борги. У цьому криється дуже велика проблема, і невідомо, чи можна це змінити в короткостроковій перспективі. Скоріш за все, відповідь буде негативною. Але якщо говорити про довгострокові заходи, існує шанс, проте для цього необхідно ще в школі привчати учнів до критичного мислення, моделювання ситуації та вміння з неї виходити, сприйняття чужої думки не як загрози. На заміну суперечкам та взаємним звинуваченням суспільству необхідно навчитися вести конструктивний діалог.

Важливою причиною взаємних претензій і суперечок стало те, що держава була цинічною через цинічність суспільства. На думку Ярослава Грицака, суспільство вимагало від влади, щоб вона поводи́ла себе в інтересах

держави і суспільства, в той же час воно не звертало увагу на суспільні державні інституції. Держава вдавала, що дбає про нас, а ми вдавали з себе законослухняних. Є сподівання, що війна всіх дуже сильно змінила, і запит на справедливість буде дуже високим, особливо після завершення війни.

Сергій Притула говорить про зміну об'єднуючого наративу з “ненависть до ворога” на “любов до України”. Такий спільний знаменник має більше шансів на цементування монолітності суспільства, яке усвідомлює відповідальність за державу. Також дуже важливим фактором буде надання політичною елітою переваги державного інтересу над індивідуальним. Бажання еліт задовольнити власні інтереси та амбіції насправді поляризує суспільство. Надто велику жертву українці заплатили за зміну цих наративів і принципів. Тому надалі українські політики повинні дбати про інтереси держави і суспільства, гасло “Україна понад усе!” має стати головним для усіх без винятку гравців на політичній арені країни.

Також у експертів виникає питання стосовно майбутніх виборів і скликань нових рад. Україна повинна укріпити всі свої вертикалі. Завдання держави наявну військово-адміністративно-командну форму управління протримати ще декілька років після офіційної дати перемоги з можливістю проведення місцевих виборів на територіях, що були неокуповані, і залишаючи військові адміністрації там, де відбувалась окупація. Також існує побоювання щодо якості нових скликань нових рад, як місцевих, обласних центрів, так і Верховної Ради. Політичний запит виборців буде не на збалансовану експертну, можливо, невпізнану групу чи середовище, а на тих, хто проявив себе в цій війні позитивно в загальному суспільному ключі. Проте, це не завжди будуть фахівці й експерти, котрі можуть проявити себе ефективно в публічному секторі. Можливі також маніпуляції зі сторони старого чи нового олігархату або старих політиків, котрі можуть намагатись спілкуватися з народом старими методами.

Експерти вважають, що публічний сектор дуже добре показав себе в країні, що знаходиться у воєнному стані, тому він надалі має бути

ефективним вартовим держави. Важливо, щоб громадський сектор також став вартовим, контролером органів державної влади і місцевого самоврядування. Влада прислухається до думки громадського сектору, якщо це конструктивні пропозиції. Важливим питанням залишаються реформи. Тому громадський сектор повинен бути ефективнішим, але ефективнішим як в частині принциповості й адвокації, так і готовності при потребі реалізовувати те, що вони пропагують і за що борються. Також громадянське суспільство повинне мати своїх лідерів і делегувати їх в публічний сектор. Потрібно пам'ятати про виснаженість суспільства, тому і лідери суспільної думки, і політичні еліти мають це розуміти й намагатися об'єднати суспільство, але, знову ж таки, не заради якихось своїх тимчасових політичних інтересів, а для загального блага.

Ярослав Юрчишин окремим викликом вважає втрату величезної частини нашого суспільства, і поки немає механізмів, як повертати, включати в роботу мирних процесів тих, хто на фронті, і тих, хто зараз за кордоном. Легше буде, якщо ми будемо на цьому етапі мати розуміння процесу інтеграції в Європейський Союз, бо це більше контролюватиме владу, ніж суспільство.

Дуже важливо, щоб вибудувалися і працювали суспільні механізми контролю знизу: децентралізація, більше прийняття рішень на місцях із залученням суспільства.

Стан українського бізнесу на теперішній час.

“Сьогодні пацієнт скоріше живий, ніж мертвий. Але в нього інколи зупиняється серце, і його дефібрилятором дістають з того світу”, – говорить Степан Куйбіда про загальний стан економіки України. Проте, думки експертів про стан бізнесу не такі однозначні. Одні експерти вважають, що, враховуючи рівень падіння ВВП, стан українського бізнесу критичний, хоча це залежить від сфери, яку розглядають. Є сфери, в яких бізнес втримався, а в декотрих навіть показав ріст. Змінилася структура економіки. Найбільше постраждав бізнес у південно-східній частині України, і виникають серйозні

виклики, пов'язані з його відновленням. Незважаючи на це, найбільш гучною проблемою для бізнесу за останній час, яку він артикулював до влади і суспільства, є блокування податкових накладних, що не пов'язано безпосередньо із вторгненням та війною. Якщо держава блокує податкові накладні бізнесу, який намагається вижити, потрібно робити висновки щодо якості людей, які приймають ці рішення, і тут мова йде, знову ж таки, не тільки про виконавчі органи влади, а й про законотворців. Також в нас залишається ряд проблем для бізнесу, що існували ще до повномасштабного вторгнення. Тут найпріоритетнішими питаннями експерти виділяють судову систему і судову реформу.

Важливою проблемою, котра виникла через повномасштабне вторгнення, експерти з публічного і громадянського сектору називають біженців. Українців на території країни стало ще менше, мільйони біженців осіли в країнах ЄС, і у нас відсутня робота над "дорожньою картою" їх повернення. Це для країни є як викликом, так і можливістю. Але щоб щось змінювати, потрібно, щоб активна частина суспільства чітко зрозуміла, що необхідно змінювати, яким чином і для чого, і брала на себе відповідальність за ці зміни. Тому очікувати на економічне диво до завершення війни і в короткостроковій перспективі не варто.

Віктор Гальчинський, аналізуючи стан українського і міжнародного бізнесу та інвестиції в Україну, вважає, що бізнес робить неймовірну роботу, залишаючись в країні, працюючи в умовах загрози війни. Проте, що стосується економіки в цілому, стає зрозуміло, що українська економіка з 2009 року перестала бути висококонкурентною через заходи, які впроваджував спочатку уряд Януковича. Через війну з 2014 року ситуація ще більше ускладнилася. Це призвело до того, що Україна ще до повномасштабної війни стала нецікавою для зовнішніх інвестицій і для роботи міжнародних компаній. Сьогодні в країні залишилися тільки ті компанії, які дуже багато вклали, не можуть вийти з українського ринку, а також виробництва, невеликі бізнеси. Фінансова система в Україні на

початку повномасштабного вторгнення встояла лише через те, що у 2016-2017 роках відбулася велика чистка банків і залишилися тільки ті, для котрих банки були основним бізнесом. Бізнес наразі виживає, проте він готовий розвиватися.

Для міжнародних компаній і компаній з іноземним капіталом після завершення війни Україна стане тим майданчиком, до якого вони захочуть прийти та інвестувати, але для цього потрібна прозорість й економічна свобода, яка базується на двох принципах: нульова толерантність до корупції і принцип невідворотності покарання. В такому випадку український бізнес має шанс на розвиток, в країну готуються заходити міжнародні кошти, існують деякі міжнародні програми кредитування під гарантії Європейського банку реконструкції і розвитку, Європейської Комісії, зрештою, Державна програма “Доступні кредити 5-7-9%”, яка компенсує відсоткові ставки.

Всі експерти говорять про те, що бізнес повинен брати ініціативу в свої руки. Проте і тепер навіть активна частина бізнесу знаходиться в очікуванні зміни підходу влади до бізнес-середовища, замість того, щоб самим мотивувати владу змінювати підходи, делегувати частину своїх представників в органи влади на всіх рівнях для того, щоб підхід влади був більш орієнтований на результат, а не на процес. Вже дозрівають процеси в СЕО клубі, в великому бізнесі для активної комунікації і співпраці. Проте поки такої системи співпраці бізнесу, як у розвинутих державах, де бізнес частково впливає на формування програм, а не купує політиків, в Україні немає. Але це питання часу, тому що бізнес захоче мати належне місце в процесі відновлення, відповідно, він буде активнішим, зокрема в суспільно-гуманітарній сфері, а, можливо, і в політичній сфері через бізнес-асоціації чи делегуючи своїх представників у публічну площину.

Виклики, загрози нового суспільного договору в повоєнній Україні у сфері бізнесу.

Якщо говорити в контексті публічного управління, експерти від громадянського суспільства і бізнесу вважають, що головною проблемою як

для бізнесу, так і для країни може стати надмірна централізація влади, що за собою може призвести до невпровадження реформ, навіть якщо вони будуть прийняті на папері. Існує загроза повернення старих олігархів чи поява нових, це також негативно вплине на бізнес-середовище. Як наслідок, у суспільному договорі будуть відсутні два основні принципи – верховенство права і “однакові правила гри для всіх”. Критична маса умовно пов'язаного між собою бізнесу буде гальмувати будь-які суспільні перетворення. Також існуватимуть великі ризики для міжнародного бізнесу, котрий захоче зайти в Україну.

Щодо самого бізнес-середовища, Тарас Хавунка вважає, що український бізнес є адаптивним до викликів, тим паче ці виклики не нові, особливо для бізнесу, що знаходився на тих територіях, де ведуться бойові дії. Він вже міг бути релокованим раніше або добре знав, як виглядає бізнес там, де велися бойові дії в активних фазах початку війни у 2014-2016 роках. Більшим ризиком юрист бачить блокування податкових накладних, рейдерські захоплення і подібні дії, що ілюструє те, що держава часто залишається недругом бізнес-середовища.

Експерти зі сторони влади вказують на зацікавленість приходу в країну якомога більше західного бізнесу. Відповідно, український бізнес буде вимушений конкурувати, і тут постає ризик, чи всі сфери нашого бізнесу можуть бути конкурентоспроможними. Україна буде інкорпороватися в Європейський Союз як країна, що потребуватиме ресурсів для власного розвитку, тому доведеться діяти за відповідними правилами, а не за допомогою вирішення питань в ручному режимі і корупційних схем. Не у всіх сферах український бізнес готовий працювати в цьому напрямку.

Ще одним вагомим ризиком, на думку експертів, є українські біженці. Наталія Карпенчук-Конопацька вказує на дані останньої соціології, згідно якої 80% біженців планують повернутися після завершення війни. Потрібно врахувати той факт, що значній частині людей не буде куди повертатися, оскільки схід і південь України зазнає величезного руйнування, знищаться

цілі міста. Тому важливою задачею і викликом для держави стане повернення біженців в країну, напрацювання програм відновлення української інфраструктури.

Ризики різного періоду адаптації влади і бізнесу до суспільних змін.

Експерти бізнес-середовища і громадянського суспільства погоджуються в тому, що існує інерція держави як регулятора, що не встигає за всіма суспільними змінами та процесами. Це призводить до гальмування бізнесу, котрий значно швидше і краще адаптується до будь-яких викликів й умов. Влада є надзвичайно консервативною в умовах війни. Як приклад, Віктор Гальчинський приводить пандемію коронавірусу. 5 травня 2023 року Всесвітня Організація Охорони здоров'я (ВООЗ) скасувала статус пандемії Covid-19 [51]. Проте Міністерство охорони здоров'я України не поспішають скасовувати карантин, оскільки вони прораховують економічний ефект. Також яскравим прикладом є бронювання ключових працівників підприємств в умовах воєнного стану і мобілізації. Лише 27 січня 2023 року, майже через рік після початку повномасштабного вторгнення, було прийнято Постанову КМУ від №76 про “Деякі питання реалізації Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо бронювання військовозобов’язаних на період мобілізації та на воєнний час” і було чітко прописано порядок бронювання працівників підприємств, що підпадають під визначені критерії [1]. Згідно цієї постанови підприємства подають заяву та супровідні документи на включення їх в список критичних і після затвердження для погодження надають список ключових працівників. Це рішення також впливає на економічний стан країни.

Тарас Хавунка вважає, що в контексті нового суспільного договору має відбутися зміна філософії, держава повинна провести реформи для того, щоб отримати довіру бізнесу. В іншому випадку нічого не зміниться. В свою чергу, Мирослав Маринович апелює, що для змін необхідний тиск на владу з боку суспільства або через партії середнього класу, які будуть увиразнювати моделі, з якими влада не зможе не рахуватися.

В той же час Степан Куйбіда, як представник влади, не погоджується з тим, що влада гальмує, і вважає, що держава проявила себе позитивно в кризовій ситуації повномасштабної війни. Проте, влада зараз дуже багато уваги приділяє міжнародній арені, що є важливим інструментом, але через це страждають процеси місцевого значення. У цьому випадку Міністерство економіки повинне мати проактивну позицію і чітко виставити напрямки, куди рухатись місцевому самоврядуванню. Міністерство має вміти знаходити баланс між потребами держави, бізнесу і цю наскрізну лінію ввести у всіх ініціативах. Також варто пам'ятати проблеми бізнесу, котрі вже давно проінвентаризовані і котрі не вирішуються через брак політичної волі.

Три кроки влади для того, щоб бізнес працював згідно етичних засад суспільного договору.

Аналізуючи сферу бізнесу, експерти погоджуються, що владі необхідно зробити наступні кроки: запровадити верховенство права, запропонувати зрозумілу, прозору фіскальну і митну політики (чіткі правила гри) і, як наслідок, спростити регуляторні процедури, а також використовувати не лише каральну, а й впровадити дорадчу функцію контролюючих органів.

Так, на думку Тараса Хавунки, поряд із дерегуляційними процесами необхідний реальний нагляд влади за дотриманням ключових правил, вони мають бути непорушними. Також державі треба позбутися протекціоністського способу мислення і комплексно відкрити країну для західних капіталів. Це дасть бізнесу можливість разом із різними ментальними підходами та корпоратизацією встановити свої внутрішні правила гри. Важливо дерегулювати монополії держави на багато сфер, які не дозволяють бізнесу створити вільний великий ринок. Сергій Притула також виступає за вільні правила гри для учасників ринку і незалежні суди як гарантію захисту інвестицій.

Степан Куйбіда разом із Віктором Гальчинським пропонують не лише провести дерегуляційну реформу, а й перейти на цифровізацію. Деретуляція та цифровізація виключають людський фактор. Необхідно впровадити

мінімум бюрократії в питаннях оподаткування і фінансової звітності, щоб все було просто і прозоро. Основною проблемою інвестиційного клімату є вибіркове правосуддя, тому держава має гарантувати право на справедливий суд.

Ярослав Юрчишин говорить про чіткий запит з боку бізнесу, узгоджений в якомога ширших колах, на зміни в митній та податковій політиці. Мирослав Маринович погоджується із Ярославом Юрчишином у тому, що бізнес повинен тиснути на владу, щоб вона поставила бізнес у рівні, справедливі умови і провела реформи. Щоб влада у прийнятті рішень керувалася не зв'язками, знайомствами, а талантом і успіхом бізнесу. Для цього в Україні має з'явитися партія середнього класу, котра зацікавлена в реформах. Наразі в Україні існують лише лідерські партії.

Наталія Карпенчук-Конопацька говорить про постійну взаємодію і діалог бізнесу із владою, вони повинні робити зустрічі на постійній основі, повинна функціонувати ефективна громадська рада при інституціях. Степан Куйбіда, в свою чергу, аналізує бізнес-асоціації щодо ефективності і спроможності бути медіатором між бізнесом і владою. Наразі в багатьох асоціаціях провідна роль полягає у вирішенні керівниками асоціацій питань в індивідуальному порядку і лобіювання інтересів окремих членів. Так, Всеукраїнська асоціація роботодавців артикулює ті ж месиджі, що й десять років тому. На противагу їй Європейська бізнес асоціація ефективно виступає медіатором між владою і бізнесом, наприклад, вона зробила великий вклад у вирішення питання бронювання ключових працівників на підприємстві [15].

Коментар щодо Заяви Спілки українських підприємців “Десять по десять. Що потрібно Україні, щоб не програти мир, вигравши війну” від 10 травня 2023 року.

10 травня 2023 року Спілка українських підприємців на офіційній сторінці Спілки і на сторінках соцмереж опублікувала заяву “Десять по десять. Що потрібно Україні, щоб не програти мир, вигравши війну”, в

котрій вона виклала свої напрацювання щодо змін до взаємодії влади і бізнесу задля покращення економічної ситуації в країні [17]. Експерти висловили свою думку щодо цієї заяви, і вона виявилась достатньо стриманою. Перш за все, представники громадянського суспільства вказали на те, що до будь-яких спільних заяв представників великого бізнесу потрібно ставитись обережно. Оскільки це лише візія, вона потребує діалогу з публічним сектором.

На думку експертів із публічного сектору, сама ідея появи якоїсь програми чудова, проте вона повинна бути не у формі декларації, тому важливо вести діалог щодо цієї ініціативи з владою. Ярослав Юрчишин вважає, що правильним було би зі сторони бізнесу запросити за стіл перемовин публічний сектор і громадянське суспільство для обговорення поетапно всіх пунктів разом із пропозиціями від кожної сторони. До прикладу, влада гарантує верховенство права, тоді бізнес зголошується намагатись працювати чесно, влада реформує фіскальну політику – бізнес починає показувати весь прибуток, влада гарантує доступ до інформації про те, що потребує держава, які будуть проекти – бізнес підвищує стандарти до Європейського Союзу для того, щоб конкурувати з європейським простором. В свою чергу, для суспільства гарантується медична, освітня реформа. Важливо зрозуміти, що суспільний договір – це процес постійної комунікації, тому відповідальність лежить не на одному членові угоди, відповідальність спільна. Більше того, під час вирішення питань бізнесу до діалогу крім влади обов'язково необхідно залучати громадський сектор, щоб враховувати їх інтереси (наприклад, в питаннях екології) для уникнення у майбутньому протистояння у відстоюванні інтересів кожної сторони. Тому постійна комунікація є основою взаємодії бізнесу і влади, для цього необхідна воля від бізнесу, політична воля, бажання всіх сторін для початку почати хоча б почути один одного.

У контексті заяви “Десять по десять” Тарас Хавунка, Степан Куйбіда і Віктор Гальчинський вказують, які нюанси і варіанти рішень можливі. Так,

запропонована система виглядає дуже привабливо для бізнесу, проте вона несе ризик певних бюджетних провалів. Враховуючи наявні бюджетні діри у контексті війни в країні, такі пропозиції не на часі. Також варто враховувати той факт, що заяву складала представники великого бізнесу, тому декотрі пункти нерелевантні для малого і середнього бізнесу, наприклад “маски-шоу”, хоча експерти згодні, що вони повинні припинитися.

Тарас Хавунка підкреслює, що у заяві є багато ризикованих речей, які не можуть бути реалізовані в такому форматі. Він погоджується стосовно дерегуляції сфер, що стосуються митниці і відшкодування ПДВ. Також варто оновити, а ще краще переписати Кодекс законів про працю України, котрий був затверджений ще у 1971 році і повністю застарів. Трудове законодавство повинне бути просто переосмислене в нашому контексті, для того, щоб працювали нормальні ринкові механізми. Важливо завершити реформу децентралізації для її збалансування і менше впроваджувати нових регуляцій. Тобто це принцип, який діє зараз в розвинених західних країнах “one in – two out” (наприклад, у Британії) і означає, що якщо впроваджується одне нове регулювання, два регулювання в цій сфері повинні бути дерегульованими. І тоді законодавці дуже добре будуть аналізувати, яким чином це має бути реалізовано [45]. Питання реалізації скорочення бюджетних витрат не лежить у площині бізнесу.

Степан Куйбіда також торкається питання реформування податкової сфери і вважає потрібним проведення відповідної реформи. Він теж підтримує дерегуляцію і пропонує піти далі й провести цифровізацію, щоб виключити людський фактор.

Загалом, незважаючи на деякі контраверсійні питання, ці напрацювання, на думку експертів, можуть після нашої перемоги потенційно стати основою нової державної системи в частині бізнесу.

2.3. Визначення точок болю для покращення співпраці публічного і приватного секторів

На основі аналізу експертних інтерв'ю можна зробити висновки, що бізнес адаптувався до функціонування в умовах загроз війни. Проте є ряд проблем, котрі публічний сектор повинен вирішити для того, щоб бізнес міг працювати за чесними правилами, сповідуючи принципи і цінності суспільного договору. Проблеми варто розділити на дві категорії:

- 1) візійна;
- 2) економічна.

Візійна категорія включає в себе постановку питань ціннісного характеру та визначення ціннісних напрямів суспільного розвитку, вкорінених у гідності, справедливості і солідарності. Точкою болю в цій категорії є відсутність злагодженої і всесторонньої взаємодії трикутника в складі бізнесу, влади і громадянського суспільства.

Економічна категорія стосується проблем у законодавчій сфері. Тут точками болю є судова система, податкова система, зарегульованість законодавства і великий відсоток біженців, що знаходяться поза територією України.

Ці точки болю підтверджує “Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023” [18], проведене в рамках “Ініціативи для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України” [20] (далі Ініціатива) і реалізоване Advanter Group, Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, національним проектом Дія.Бізнес. Автори Ініціативи визначають такі її головні цілі:

- “1) Відновлення економіки України в умовах повномасштабної війни та після перемоги над агресором;
- 2) Дослідження стану й перспектив бізнесу та потреб в інструментах підтримки підприємництва та експорту;

1) Місцевий економічний розвиток на основі аналізу даних, розвиток смарт-сіті/регіонів та конкурентних кластерів економіки” [20].

Для цього розробляються дослідження, комунікуються отримані дані, розробляються е-рішення для моніторингу та аналізу бізнес-клімату і тенденцій, розвитку ділових зв'язків та експорту, розвитку мережі експертів, підтримки інших профільних ініціатив.

Аналізуючи це дослідження про стан бізнесу, бачимо, що соціологічні дані та висновки співпадають з точками болю, що були сформовані за результатами нашого аналізу експертних інтерв'ю.

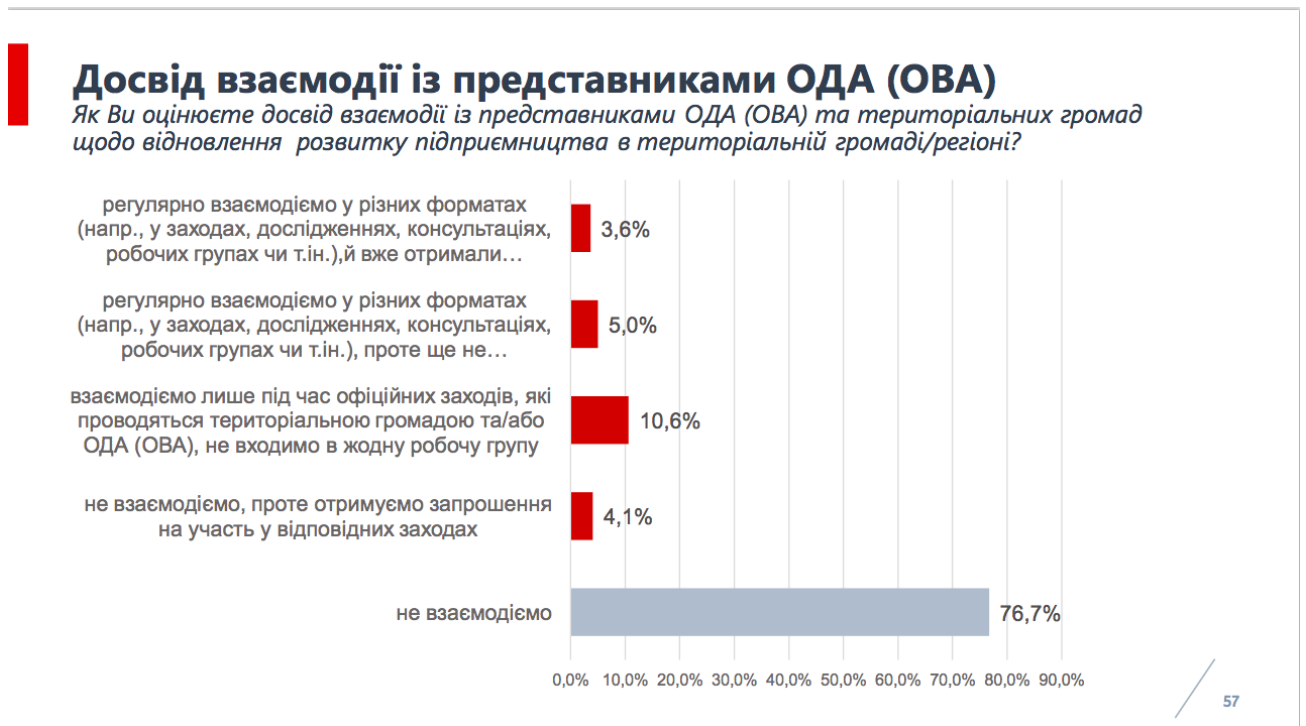

Рис. 2.1. “Досвід взаємодії із представниками ОДА (ОВА)” [взято з: Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023, Advanter Group, с. 57]

Так, якщо говорити про візійну складову, на рис. 2.1. можна побачити досвід бізнесу щодо взаємодії із представниками публічного сектору, а саме представниками Обласних державних/військових адміністрацій і територіальних громад в контексті відновлення розвитку підприємництва. З 999 респондентів 76,7% взагалі не взаємодіють з органами влади. 10,6% опитаних говорять про взаємодію лише на офіційних заходах, котрі організують органи місцевого самоврядування чи ОДА (ОВА). І лише 8,6%

учасників опитування регулярно взаємодіють з органами влади, входять в робочі групи, беруть участь у різних заходах дослідження.

Рис. 2.2. “Досвід взаємодії із представниками ОДА (ОВА)” [взято з: Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023, Advanter Group, с. 58]

Те саме стосується обізнаності бізнесу в програмах підтримки підприємництва від ОДА (ОВА) чи територіальних громад (рис.2.2.). 4,4% опитаних представників бізнесу беруть участь у цих програмах і 1,8% з них вже отримали результат. Проте 95,5% респондентів не приймають участь у програмах, а 83.1% з них взагалі не обізнані в існуванні програм підтримки. Ці результати дослідження повністю корелюють із коментарями експертів в інтерв'ю і підтверджують величезний брак комунікації та взаємодії між владою і бізнес-середовищем. Менше ніж 10% представників бізнесу беруть участь у такій комунікації та взаємодії.

Рис. 2.3. “Проблеми бізнесу” [взято з: Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023, Advanter Group, с. 25]

Аналізуючи проблеми бізнесу, встановлені соціологічним дослідженням, можна помітити, що вони також підтверджують слова експертів. Так, в топ-7 ключових проблем входить відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів (49,7%), непрогнозованість розвитку ситуації в Україні і на внутрішньому ринку (46,1%), непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу (34,0%), перешкоди з боку регуляторних та/чи фіскальних органів (26,1%), високі податки і збори (23,2%), недоступність кредитних коштів (23,0%).

Відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів пояснюється великою кількістю біженців, котрі до війни залишали свої кошти в Україні, купуючи товари, послуги, сплачуючи ПДВ. Так, за даними Національного Інституту Стратегічних Досліджень, в Європу, США, Канаду та інші країни світу за час повномасштабного вторгнення виїхало понад 4 мільйони українців. Ще 1-2 мільйони українських біженців примусово чи добровільно опинились на території росії. Деякі експерти вважають, що це могло скласти приблизно 10% від загального падіння рівня ВВП [25].

Непрогнозованість розвитку ситуації в Україні і на внутрішньому ринку, недоступність кредитних коштів великою мірою залежить від війни. Тоді як непередбачувані дії держави, перешкоди зі сторони регуляторних та/чи фіскальних органів, високі податки і збори стосуються взаємодії влади з бізнесом впливають на довіру бізнесу до держави та органів влади.

Проблеми у взаємодії з органами влади

З якими проблемами у взаємовідносинах з органами влади ваш бізнес стикався за останні 2 місяці?

Рис. 2.4. “Проблеми у взаємодії з органами влади” [взято з: Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023, Advanter Group, с. 28]

В соціологічному дослідженні розглядаються проблеми взаємодії бізнес-середовища з органами влади, що виникали за останні 2 місяці до проведення опитування (рис.2.4.). Найважливішою проблемою, на котрій також наголошував в експертному інтерв'ю Тарас Хавунка, виявилось блокування податкових накладних, що склало 47,7% респондентів. Зловживання представниками влади регуляторними нормами склало 16,8%, що підтверджує думку експертів щодо потреби дерегуляції законодавства. Значну частину проблем склали питання несправдливих рішень, вимагань переплати податків, хабарів, несправдливих судових рішень, рейдерство, що вказує, перш за все, на проблеми в судовій системі і потребу її нагального реформування.

2020: Основні перешкоди для іноземних інвестицій в Україну

Рис. 2.5. “Основні перешкоди для іноземних інвестицій в Україну” [взято з: П’яте щорічне опитування для інвесторів, Листопад 2020, Європейська Бізнес Асоціація, с. 4]

Якщо порівняти рис.2.4. і рис.2.5, можна побачити, що проблема недовіри до судової системи – це питання не нове і не спричинене повномасштабною війною. Європейська Бізнес Асоціація провела в листопаді 2020 року щорічне опитування інвесторів, яке, зокрема, охоплювало питання основних перешкод для іноземних інвестицій в Україну. [15, 33, с.4] Найбільшими перешкодами інвестори назвали недовіру до судової системи, розповсюджену корупцію, монополізацію ринків і захоплення влади олігархами, обтяжливе та нестабільне законодавство.

Які з зазначених задач є найважливішими для вирішення і впровадження економічним блоком влади (ТОП-5)

Рис. 2.6. “Задачі влади” [взято з: Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023, Advanter Group, с. 31]

“Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023” також відповідає на питання, які ключові задачі в економічній сфері для влади вбачає бізнес. Відповідно, найважливішою задачею є знищення корупції, за цей пункт віддало свій голос 68,9% опитаних представників бізнесу. Сумарно 60,5% респондентів віддало свій голос за необхідність реформування податкової системи, 40,9% за проведення судової реформи і 15,3% за дерегуляцію.

Ці показники підтверджують слова експертів з експертних інтерв'ю і вказують на великий суспільний запит на реформи, зокрема, зі сторони органів влади. Без цих реформ неможливе оновлення суспільного договору України.

Висновки до розділу 2

Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” виділяє трьох учасників суспільного договору України: владу, бізнес і громадянське суспільство. Вони є основними стейкхолдерами суспільної угоди, крім них у творенні нових засад і цінностей беруть участь Церква та академічна спільнота, тому вони також відносяться до зацікавлених сторін угоди.

В другому розділі було досліджено основних стейкхолдерів суспільного договору України, проаналізовано їх цілі, інтереси, рівень зацікавленості і впливу, а також існуючі ризики. На основі даного аналізу було обрано експертів для інтерв'ю з публічного сектору (Ярослав Юрчишин, Степан Куйбіда), громадянського суспільства (Сергій Притула, Тарас Хавунка), бізнес-середовища (Віктор Гальчинський, Наталія Карпенчук-Конопацька) та академічної спільноти (Мирослав Маринович, Ярослав Грицак). Під час інтерв'ю експерти дали відповіді на питання, що стосувалися візії нового суспільного договору України і його основних етичних засад, сформованості суспільного договору в контексті того, як об'єдналось українське суспільство у війні з росією, загрози тимчасовості

об'єднання українського суспільства, стану українського бізнесу, викликів нового суспільного договору в повоєнній Україні у сфері бізнесу, ризиків різного періоду адаптації влади і бізнесу до суспільних змін, кроків влади для впливу на "етичність" бізнес-середовища. Також експертам було надано для ознайомлення та аналізу заяву Співки українських підприємців "Десять по десять. Що потрібно Україні, щоб не програти мир, вигравши війну".

Грунтуючись на проведених експертних інтерв'ю, вдалось виділити основні точки болю, що стосуються взаємодії влади з бізнес-середовищем в контексті суспільної угоди. Точки болю ми поділили на дві категорії: візійну та економічну. До візійної категорії увійшла така проблема, як відсутність злагодженої і всесторонньої взаємодії трикутника у складі бізнесу, влади і громадянського суспільства. Точками болю в економічній категорії стали судова система, податкова система, зарегульованість законодавства і великий відсоток українських біженців.

Ці точки болю було ще раз підтверджено за допомогою аналізу соціологічних досліджень "Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023", проведеного в рамках "Ініціативи для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України" і "П'яте щорічне опитування для інвесторів", реалізованого Європейською Бізнес Асоціацією.

РОЗДІЛ 3

ПРОПОЗИЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ І БІЗНЕСУ ЗАДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ЕТИЧНОСТІ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА

Проаналізувавши взаємодію публічного сектору і бізнесу в контексті суспільного договору, основних стейкхолдерів суспільного договору, їх інтереси, рівні зацікавленості і впливу, а також поспілкувавшись з експертами з публічного сектору, бізнес-середовища, громадянського суспільства та академічної спільноти і підтвердивши їх слова аналізом соціологічного дослідження про стан бізнесу в березні-квітні 2023 року, ми виявили основні точки болю і поділили їх на дві категорії: візійну та економічну.

Точки болю, які належать до візійної категорії, спричинені відсутністю постійної, злагодженої взаємодії влади, бізнесу і громадянського суспільства у контексті формування простору довіри та відповідної ціннісної платформи. Точки болю з економічної категорії виявляють себе через проблеми з судовою системою, податковою системою, зарегульованістю і великим відсотком українських біженців.

У цьому розділі буде описано власні пропозиції щодо усунення точок болю, а також подано приклади, яким чином ці питання намагаються вирішити публічний сектор, бізнес і громадянське суспільство.

3.1. Візійна складова

Проблема відсутності ефективної взаємодії між бізнесом, публічним сектором і громадянським суспільством базується на недовірі громадянського суспільства і бізнес-середовища до влади та її дій. Так, всі опитані експерти підкреслюють, що довіра до держави неможлива без верховенства права і “чесних правил гри”. Другим чинником є неактивність бізнес-середовища в контексті взаємодії з владою. Ярослав Грицак і

Мирослав Маринович наголошують, що саме бізнес повинен бути активним у відстоюванні своїх інтересів і тиснути на владу щодо рівних умов і реформ, зокрема делегуючи своїх представників у публічний сектор. Інертність бізнесу підтверджує і соціологічне дослідження, вказуючи на той факт, що лише 4,4% бізнесу беруть участь у зустрічах, консультаціях, робочих групах, організованих органами місцевої влади і ОДА (ОВА) в програмах підтримки підприємництва [18]. Третій чинник – неефективна робота більшості бізнес-асоціацій та інших платформ, котрі відповідають за взаємодію бізнесу із публічним сектором. Степан Куйбіда вказує на те, що велика частка бізнес-асоціацій займається переважно вирішенням приватних інтересів керівників чи окремих членів асоціацій. Також неефективність роботи існує зі сторони публічного сектору, оскільки 83,1% опитаних представників бізнесу не знають про програми підтримки підприємництва від органів місцевого самоврядування і ОДА (ОВА), що вказує на неефективність влади у комунікації і донесенню інформації про можливість участі у програмах чи обговореннях [18]. Ярослав Юрчишин говорить про те, що необхідна постійна комунікація між владою, бізнесом і громадянським суспільством для того, щоб всі сторони навчилися чути один одного.

Нашою першою пропозицією для вирішення проблеми є постійно діюча платформа, на котрій влада, бізнес і громадянське суспільство могли б активно взаємодіяти і спільно напрацьовувати рішення й політики. Друга пропозиція стосується активної адвокації бізнесом власних інтересів через своїх представників з бізнес-сфери у владі на всіх її рівнях. Варіантом вирішення цього питання може бути створення партії середнього класу, котра зацікавлена в реформах, про що також говорить Мирослав Маринович. Наразі в Україні існують лише партії лідерського типу. Третя пропозиція спрямована на підвищення культури взаємодії бізнесу в трикутнику “влада-бізнес-громадянське суспільство”.

В Україні існує декілька варіантів взаємодії бізнесу, влади і громадянського суспільства: 1) експертні ради і робочі групи; 2) круглі столи

і форуми; 3) консультації і публічні слухання; 4) електронні платформи та інтернет-канали; 5) партнерські проєкти та ініціативи [7,34].

Розглянемо специфіку цих взаємодій і спробуємо визначити причини, чому експерти говорять про відсутність сталої взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства. Експертні ради і робочі групи формуються урядом з представників громадськості, бізнес-середовища та академічної спільноти і працюють над конкретними проєктами або питаннями, вносять рекомендації та поради уряду. Круглі столи й форуми організуються для обговорення важливих питань і збирають представників бізнесу, влади, громадськості, створені для можливості висловити свою думку, внести свої пропозиції і домовитись про спільні рішення. За допомогою електронних платформ та інтернет-каналів бізнес, громадяни й громадськість мають можливість висловити власні погляди, пропозиції або запитання, прикладом таких звернень є петиції. Партнерські проєкти та ініціативи реалізуються за співпраці уряду з бізнесом і громадськими організаціями, ці проєкти сприяють соціальному розвитку, забезпеченню добробуту та сталому економічному зростанню. Консультації та публічні слухання організовані владою з бізнесом і громадськістю, консультації проводяться щодо важливих законодавчих актів чи стратегічних планів, а публічні слухання – для збору думок та пропозицій, важливих для суспільства [7,34].

До платформ взаємодії бізнесу й влади відносяться бізнес-асоціації і торгові палати, Рада бізнес-омбудсмена. Бізнес-асоціації і торгово-промислові палати представляють інтереси бізнесу, ведуть діалог з урядом, лобіюють певні інтереси, займаються пошуком нових торговельних партнерів за кордоном, організують форуми для комунікації бізнесу з представниками влади, на котрих ведеться обговорення проблем, пропозицій і спільного пошуку рішень, а також надають консультації та інформацію своїм членам з питань розвитку і регулювання бізнесу [8,38]. Рада бізнес-омбудсмена займається забезпеченням постійної та ефективної комунікації

бізнесу з владою і підприємствами, що підпорядковані державі чи перебувають у державній власності [32].

Оскільки не існує окремого виду організацій, такого як бізнес-асоціації, вони, як усі інші неприбуткові організації, реєструються як громадські організації, торгово-промислові палати, громадські спілки та інші об'єднання. Через це складно порахувати точну кількість зареєстрованих бізнес-асоціацій в Україні, а тому їхня кількість базується на опитуваннях бізнесу. Найбільшим запитом бізнесу є запит на захист та адвокацію його інтересів, тоді як цю послугу рідко надають в асоціаціях, здебільшого адвокатацією і юридичною допомогою займаються провідні бізнес-асоціації. До приєднання до асоціацій схильні великі підприємства, тоді як МСП рідше стають членами, оскільки вважають, що такі об'єднання захищають вузькі інтереси великих бізнесів [38]. Тієї ж думки дотримується Степан Куйбіда, говорячи, що лобювання інтересів окремих членів є розповсюдженим серед бізнес-асоціацій. До інших проблем асоціацій належить відсутність систематичної співпраці з органами влади, довіри, брак лідерства у бізнес-середовищі, професіоналізації, відсутність позитивного досвіду й практик і, відповідно, зневіра у можливостях асоціацій [38].

Торгово-промислові палати, бізнес-асоціації і Рада бізнес-омбудсмена працюють лише з владою та бізнесом, виключаючи з трикутника громадянське суспільство.

Експертні ради і робочі групи, консультації та публічні слухання, круглі столи і форуми, електронні платформи та інтернет-канали, партнерські проєкти та ініціативи – це платформи, де взаємодіють всі учасники суспільного договору. Проте, згідно тверджень експертів з інтерв'ю, існує недовіра до влади, тому бізнес є достатньо інертним в таких формах співпраці.

Альтернативою можуть стати громадські організації, котрі охоплюють всіх членів суспільної угоди і пріоритетними завданнями котрих є адвокація та юридична підтримка бізнесу, громадянського суспільства для донесення

своїх інтересів до влади і впливу на формування політик. Прикладом такої організації є Громадська Організація “Аналітично-адвокаційний центр “Львівський Регуляторний Хаб”. Створена в 2016 році, організація “успішно впроваджує кращі практики регуляторної та антикорупційної експертизи в країні, проводить навчання з регуляторної політики та адвокаційної діяльності, здійснює моніторинг нормативно-правової бази в сфері місцевого економічного розвитку” [39]. Діяльність Хабу “спрямована на зміни у місцевому самоврядуванні через аналіз, адвокацію (просування змін) та імплементацію (реалізацію змін)” [39]. Організація займається моніторингом регуляторного середовища, покращенням регуляторного середовища, допомагаючи органам влади і місцевого самоврядування реалізувати регуляторні функції, проведенням поглибленого експертного аналізу проблематики, аналізом проєктів рішень та існуючих місцевих регуляторних актів. Львівський Регуляторний Хаб є єдиною організацією в країні (поза Державною регуляторною службою України), котрий співпрацює з ОМС і надає їм допомогу а аналізі регуляторних рішень та обранні кращих регуляцій. Метою Хабу є реагувати на запит бізнесу і громади на місцевому рівні у форматі аналізу політики та секторального регулювання. Таким чином, ЛРХ займається розробкою для органів місцевого самоврядування великого аналітичного документу та аналізу політики. Кожен етап супроводжується громадськими слуханнями, оскільки для успішності результату напрацювання повинні бути спільними. В іншому випадку, коли проєкт рішення чи аналітика розробляється без залучення громадськості, вони потім можуть зустріти супротив зі сторони суспільства чи просто не виконуватись. Одним з важливих проєктів ЛРХ є напрацювання методичних рекомендацій щодо проведення регіонального регуляторного перегляду, які були розроблені на базі пілотного міста Львів і тепер використовуються десятками громад України. Основою цих рекомендацій є перегляд радами вже наявних регуляторних актів на законність, наявність корупційних чинників і результативність для покращення регіонального бізнес-клімату.

Таким чином, процедури і прийняття нових регуляторних актів стають більш прозорими, до напрацювання рішень на всіх етапах залучається більше експертів та представників бізнесу, приймаються зваженіші рішення і посилюється ефективність їх виконання. З цього випливає, що напрацювання локального масштабу мають універсальний характер, можуть екстраполюватись на всю країну і застосовуватись в будь-якому регіоні, незалежно від його особливостей [28].

Окрім напрацювання аналітики ЛРХ проводить навчання, зустрічі, круглі столи, юридичні консультації для бізнесу і громади. Теми тренінгів, зустрічей, круглих столів обираються за бажаннями й потребами бізнесу і громадянського суспільства [39].

Таким чином, Львівський Регуляторний Хаб є платформою, яка взаємодіє з основними членами суспільного договору – владою, бізнесом і громадянським суспільством, займається не лише локальними питаннями, а напрацьовує рекомендації, котрі можна використати в інших громадах. Ще однією перевагою та “доданою цінністю” є те, що ЛРХ працює з органами місцевого самоврядування, покращуючи бізнес-клімат громади. Тому нашою рекомендацією є відкриття подібних організацій в усіх регіонах країни. В умовах децентралізації країни саме організації місцевого рівня матимуть найбільший вплив на розвиток громад. Запустити такі хаби можна на базі громадських організацій в обласних центрах, вони, як і ЛРХ, зможуть охоплювати громади області і тісно взаємодіяти з ними в питанні дерегуляції актів.

Оскільки ЛРХ є неприбутковою організацією, найоптимальніше при відкритті таких регуляторних організацій в інших містах знайти команди на місцях, котрі мають бажання і власні ресурси для перейняття досвіду. Для цього ЛРХ необхідно зробити наступні кроки:

- 1) Провести аналіз і визначити основні аспекти власного досвіду, такі, як успішні інструменти, методології, політики, стратегії;

- 2) Розробити документ, котрий включає детальний опис досвіду (візія, місія, цілі, процеси, результати і висновки, а також вкладені ресурси);
- 3) Визначити спосіб ефективною комунікаціями з командою чи командами, котрим планується передати досвід. Комунікація може здійснюватись у вигляді обміну інформацією, електронними платформами, онлайн і офлайн зустрічами, конференціями, семінарами;
- 4) Розробити навчальні програми у вигляді тренінгів, консультацій, майстер-класів, навчальних матеріалів;
- 5) Організувати обмін знаннями між ЛРХ та організаціями, котрі планують відкрити регуляторний Хаб. Обмін знаннями може відбуватись через стажування, спільні проєкти, візити;
- 6) Впровадити механізми відстеження, зворотного зв'язку від організацій щодо використання переданого досвіду, результатів адаптації під власні потреби. За отриманими даними проводити оцінку на успішність передачі досвіду;
- 7) Розробити і забезпечити інструменти, механізми підтримки й консультування організацій щодо використання досвіду;
- 8) За потреби залучити організації, що отримали досвід, до партнерства чи мережі для подальшої співпраці та обміну інформацією;
- 9) Публічно висвітлити передачу досвіду організаціям в засобах масової інформації і соціальних медіа для залучення аудиторії і потенційних команд для співпраці;
- 10) На основі зворотного зв'язку та власної оцінки постійно вдосконалювати процеси і механізми передачі досвіду.

Організувати такі регуляторні організації можна за ініціативи та підтримки місцевого самоврядування чи ОДА (ОВА), враховуючи досвід створення ЛРХ. Так, Хаб було створено як пілотний проєкт за підтримки Львівської обласної державної адміністрації, Програми USAID ЛЕВ, Агентства США з міжнародного розвитку, Комітету підприємців Львівщини, за участі експерта Світового банку. Ініціатива здійснювалась в рамках

проекту “Відновлення та зростання фінансового та підприємницького сектору України” від SIDA [39]. Також ініціатором створення регуляторної організації може стати громадська організація, яка має бажання перейняти досвід в ЛРХ, чи місцеве бізнес-середовище, зацікавлене у створенні аналітично-адвокаційної організації в своєму місті. Важливим фактором тут є тісний діалог та кооперація органів місцевого самоврядування, ОДА (ОВА), громадської організації і представників бізнесу як в процесі створення, так і в подальшій роботі регуляторної організації. Протягом процесу передачі досвіду потрібно враховувати географічні, економічні, демографічні і соціокультурні відмінності, масштаб проекту, тому необхідна персональна адаптація проекту під кожне місто.

В майбутньому пропонується тісна співпраця таких організацій для створення єдиної платформи взаємодії представників цих організацій, бізнесу, громадянського суспільства і публічного сектору задля вирішення питань національного рівня.

Активне залучення бізнесу в органи державної влади і органи місцевого самоврядування є другою нашою пропозицією для вирішення проблеми відсутньої постійної ефективної взаємодії бізнесу, влади і громадянського суспільства. Мирослав Маринович і Ярослав Юрчишин вбачають, що представники бізнесу у владі мають можливість активніше впливати на взаємодію з державою. Проте і тези опитаних в інтерв'ю експертів, і проаналізоване соціологічне дослідження вказують на те, що бізнес-середовище достатньо інертне й неохоче приєднується до публічного сектору. Тому необхідно знайти аргументи та інструменти впливу на сприйняття бізнесом питання участі в органах державної влади і місцевого самоврядування.

Бізнес-середовище раціональне, тому при прийнятті рішень участі у політичних процесах воно повинно розуміти і бачити, яким чином зростання довіри у суспільстві і формування етичної інфраструктури у поєднанні із прозорістю, зрозумілістю та ефективністю “правил гри” сприятиме реалізації

власних бізнес-інтересів. Тому потрібно наводити раціональні аргументи. Політика має великий вплив на регулювання бізнесу. Дотепер питання великого бізнесу на рівні держави вирішувались за допомогою лобіювання власних інтересів через власні канали у публічному секторі. Взаємодія такого характеру є точковою, вирішує питання лише конкретного стейкхолдера і містить корупційні складові. Найбільш яскравим прикладом взаємодії є олігархат. Враховуючи той факт, що Україна планує стати членом Європейського Союзу, ми повинні виконати одну з найважливіших умов – судову реформу. Після проведення судової реформи лобіювання власних інтересів через корупційні схеми стане значно складнішим процесом із загрозою невідворотності покарання за неправомірні дії згідно законодавства України. Тому для задоволення власних інтересів бізнесу стане вигідніше мати своїх представників у владі і, таким чином, брати безпосередню участь у процесі прийняття рішень і створенню політик. Також бізнес матиме змогу за допомогою законодавства працювати над вирішенням таких питань, як проблеми оподаткування, зарегульованість процедур і стимулювання економічного зростання. Створення інфраструктури, залучення інвестицій, розвиток освіти і навичок, розвиток торгових відносин сприятимуть зростанню бізнесу, над цими напрямками представники бізнес-середовища можуть працювати в публічній площині. Ще одним вагомим фактором входження бізнесу до влади є можливість за допомогою розробки політик до законодавства уникнути недобросовісної конкуренції зі сторони інших підприємств. Також бізнес у владі може впливати на покращення умов підприємництва, впровадження інновацій, соціальні та екологічні питання та інші напрями.

Ми погоджуємося з баченням Мирослава Мариновича щодо створення політичної сили середнього класу, як варіанту входження представників бізнесу у владу. Особливістю такого виду партії є те, що вона спрямовує свою діяльність на покращення економічного становища середнього класу, підтримку підприємництва, забезпечення соціальної справедливості і

сприятливих умов для життя, здоров'я та освіти. Вона представляє потреби середнього класу і пропонує рішення, що відповідають його інтересам. Переважно партії такого типу акцентують свою увагу на якісній освіті, через різноманітні погляди та інтереси середнього класу здатні йти на компроміси і виступають за права не лише середнього класу, а й всього суспільства, сприяючи таким чином забезпеченню рівності, справедливості та інших цінностей суспільного договору.

Третьою пропозицією є підвищення культури бізнесу у взаємодії з владою і громадянським суспільством. Не зважаючи на достатню кількість державних і громадських платформ для взаємодії, присутня недовіра бізнесу до влади і її дій, а також інертність в сфері напрацювання політик разом із владою і громадянським суспільством як на національному, так і місцевому рівні. Тому задачею органів державної влади разом із органами місцевого самоврядування є вплинути на активність великого бізнесу і МСП за допомогою серйозної інформаційної кампанії спільно з ТПП, бізнес-асоціаціями і громадськими організаціями.

Найважливішим способом, на нашу думку, має стати навчання бізнесу на платформах взаємодії. Такими платформами можуть стати ТПП, бізнес-асоціації, громадські організації. Вдалими прикладами є ЛРХ і Європейська бізнес-асоціація, котрі проводять тренінги, семінари, готують інформаційні матеріали за запитом бізнесу. Наприклад, Європейська Бізнес Асоціація організовує програми розвитку в таких напрямках, як юриспруденція та податки, міжнародні проекти pre-MBA, маркетинг і комунікації [15,39]. Хорошим рішенням могли б стати спільні тренінги бізнесу, влади і громадянського суспільства з навичок комунікації. Важливою є підтримка підприємницької культури та ініціатив через гранти і програми для молодих підприємців. Це може сприяти залученню нових ідей у розвиток громади.

Також необхідно сприяти розвитку асоціацій і платформ, що об'єднують бізнес, громадянське суспільство і владу. Розширення доступу до інформації, сприяння прозорості та відкритості, механізми зворотного

зв'язку з боку влади теж може сприяти збільшенню довіри бізнесу і громадянського суспільства.

Отже, наша пропозиція для вирішення точки болю, що стосується відсутньої сталої, ефективної взаємодії трикутника “бізнес-влада-громадянське суспільство”, ґрунтується на принципі солідарності, цінності суспільного договору, котра мала б визначати і формувати нашу взаємодію.

3.2. Економічна складова

Економічна категорія точок болю включає в себе питання судової системи, податкової системи, зарегульованості законодавства і великого відсотка українських біженців. Всі питання, крім біженців, є довоєнними проблемами і тривалий час потребують змін. Так, недосконала судова система не забезпечує верховенство права, складна податкова система заважає чесній роботі бізнесу, а зарегульованість законодавства породжує корупційні схеми. Таким чином порушуються основні принципи нового суспільного договору України: гідність, справедливість і солідарність.

Тому судова, податкова і сфера потребують реформи, зарегульоване законодавство необхідно дерегулювати. Павло Шеремета, Ярослав Юрчишин, Тарас Хавунка, Степан Куйбіда та інші експерти виступають за ці реформи. Для проведення реформ необхідна політична воля. Для цього в адвокаційну кампанію повинні активно включатись бізнес і громадянське суспільство. Робити це можна за допомогою платформ взаємодії з державними органами. Нижче буде розглянуто основні моменти реформ судової системи, податкової системи, питання децентралізації, біженців і надано загальні пропозиції щодо вирішення питання.

Всі опитані експерти говорять про те, що в Україні повинне запрацювати верховенство права. Найважливішою і найбільш масштабною в історії України реформою, котра впроваджується ще з 2016 року, є судова

реформа. Вона передбачає внесення змін до Конституції і утворення нових інституцій.

Реформа Верховного суду України провалилась, оскільки в новому Верховному суді в склад увійшло більшість старих суддів. Причиною провалу стала відсутність політичної волі зі сторони керівництва держави і опір судовій реформі з боку Вищої кваліфікаційної комісії суддів і Вищої ради правосуддя.

Вищий антикорупційний суд сформувався за пропозицією громадянського суспільства, в комісію відбору суддів входили міжнародні експерти, через що конкурс пройшов чесно і об'єктивно.

26 травня 2020 Democracy Justice Reforms разом із Transparency International Ukraine, Центром протидії корупції, AutoMaidan і ЦППР розробили карту судової реформи. Метою створення карти стали незалежні суди в Україні. Карта передбачала наступні кроки:

- 1) Оновлені ВРП і ВККС;
- 2) Очищення і оновлення судів;
- 3) Нова якість адміністративного судочинства;
- 4) Оновлений Конституційний Суд [21].

11 червня 2021 року Президентом України був підписаний Указ “Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки” [5], 1 червня 2023 року ВРП призначила склад ВККС, чим розблокувала роботу комісії після припинення роботи ВККС 16 жовтня 2019 року у зв'язку із введенням змін до законодавства. В склад комісії конкурсу на посади до ВККС входили незалежні експерти, делеговані міжнародними партнерами [12].

Основними проблемами судової реформи виявились відсутність політичної волі та опір реформі зі сторони суддівського корпусу. Наразі всестороння підтримка міжнародних партнерів в повоєнній Україні і вступ до Європейського Союзу можливі лише за проведення судової реформи. Тому громадянське суспільство разом із бізнес-середовищем повинні

об'єднуватися для контролю держави за виконанням реформи. Необхідно проводити громадські обговорення, писати звернення до депутатів, використовувати соціальні мережі і медіа для поширення інформації й висловлення своєї позиції. Потрібно проводити моніторинг судової системи, контролювати прояви корупції і приєднуватись до громадського нагляду за діяльністю суддів.

Другою і не менш важливою проблемою для бізнесу є складна податкова система, котра потребує реформування. 9 вересня 2022 року заступник глави Офісу президента Ростислав Шурма представив концепцію податкової реформи "10-10-10". Концепція на момент представлення була підтримана 52 бізнес-спільнотами країни, в той же час наголошувалося на проведенні реформи після перемоги через ризик гіперінфляції під час війни за рахунок зниження податків [19]. Відповідно до проекту нова податкова система передбачає зниження ставок податків на доходи фізичних осіб, податку на додану вартість і податку на прибуток підприємства до 10%. Таким чином, це призведе до зменшення податкового тягара на бізнес. В результаті ці зміни можуть призвести до збільшення інвестицій, зростання економіки і створення нових робочих місць. Основними перевагами впровадження реформи для бізнесу будуть:

- 1) зменшення ставки оподаткування, за рахунок чого вивільняться кошти для розвитку підприємства;
- 2) зменшення бюрократичних процедур, що полягає в простій і прозорій системі із чітко визначеними ставками і базою оподаткування;
- 3) зниження податкової невизначеності для бізнесу;
- 4) залучення інвестицій в Україну.

Така реформа допоможе вивести з тіні значну частину економіки. Звісно, частина підприємців все одно залишаться в тіні через війну і пов'язані з нею складні економічні умови. Вихід із тіні для таких підприємців можливий після покращення економічної ситуації в Україні [31].

Завдяки реформі бізнесу стане вигідніше працювати чесно, не вдаючись до корупційних схем. Великим ризиком впровадження податкової реформи є питання з джерелами-компенсаторами. Не зважаючи на міжнародну допомогу, Україна має великий дефіцит державного бюджету, через що прийняття реформи може спричинити колапс. Тому впровадження реформи в умовах війни має нести поступовий характер [31].

Отже, нова податкова модель допоможе вийти бізнесу з тіні. Проте на заваді їй може стати непередбачувана ситуація в країні в умовах війни і політична воля стейкхолдерів, які приймають остаточні рішення по впровадженню реформи.

Нашою пропозицією в цій сфері для підсилення реформи є проведення освітніх курсів, навчання з культури сплати податків. Коли в суспільстві і бізнес-середовищі зокрема нема знань, розуміння того, куди витрачаються сплачені податки, важко від нього вимагати чесно і сумлінно все сплачувати. Тому важливими є державні освітні і медійні кампанії із зрозумілою, доступною інформацією щодо податків та їх переваг. Під кампаніями можна розуміти створення інформаційних матеріалів, вебінари, публічні лекції, використання соціальних медіа як платформ для поширення інформаційних відео, співпраця з освітніми установами для включення теми податків в навчальні програми, залучення громадськості і бізнесу до участі у форумах і дискусіях.

Наступною проблемою для роботи бізнесу є зарегульованість законодавства.

Тарас Хавунка і Степан Куйбіда наголошують на потребі дерегуляції законодавства для зменшення витрат бізнесу. Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль оголосив на початку 2023 року про старт дерегуляційної реформи. Основною ідеєю реформи є скорочення кількості дозволів з 1200 до 500-600 найнеобхідніших для діяльності бізнесу [13].

Стратегія дерегуляції Міністерства економіки складається з трьох компонентів: 1) скасування застарілої норми; 2) оптимізація норм і якості

політик; 3) цифровізація процесів (спільно з Міністерством цифрової трансформації) [36].

Аналізом дозвільних документів займається створена в січні 2023 року Міжвідомча робоча група з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності. “Основними завдання Міжвідомчої групи є:

1) сприяння координації дій центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах господарської діяльності, щодо застосування інструментів державного регулювання у відповідних сферах господарської діяльності (ліцензій, дозволів, результатів надання публічних (електронних публічних), зокрема адміністративних послуг, оптимізації процедури застосування інструментів державного регулювання господарської діяльності;

2) удосконалення нормативно-правової бази щодо переведення в електронну форму ліцензій, документів дозвільного характеру, результатів надання публічних (електронних публічних), зокрема адміністративних послуг” [9].

Бізнес-асоціації активно залучені до обговорення питань дерегуляції шляхом регулярних зустрічей із міністром економіки. Бізнес на практиці знає більше про застаріле і неефективне регулювання, тому може донести МРГ інформацію про ті недоліки, котрі можуть бути не поміченими робочою групою. Наслідком реформи дерегуляції стане значне скорочення витрат бізнесу і громадян як у фінансовому, так і в часовому еквіваленті [36].

Нашою пропозицією до цього питання є впровадження дерегулювання не лише на національному, а й на місцевому рівні. Прикладом ефективного дерегулювання місцевого рівня є діяльність Львівського Регуляторного Хабу, описана в попередньому підрозділі цього розділу. Також вважаємо важливим долучення всіх сфер бізнесу до публічних консультацій і обговорень з органами державної влади, місцевого самоврядування, регуляторними органами щодо питань дерегуляції.

Останньою, але не менш важливою точкою болю є біженці. Повномасштабна війна 2022 року змусила виїхати з України близько 5-6 мільйонів людей [25]. Ярослав Юрчишин, Сергій Притула, підкреслюють, це велика проблема для України. Нижча кількість населення негативно впливає на бізнес та економіку не лише зі сторони споживача, а й зі сторони працівника. Згідно опитування УВКБ, що проводилося взимку 2022-2023 років, українці на питання повернення в Україну дали наступні відповіді:

- 1) планували повернутись 12%;
- 2) мали надію колись повернутись 65%;
- 3) не визначились 18%;
- 4) не планували повертатись 5% [25].

Деякі експерти вважають, що причиною скорочення попиту стали люди, що виїхали з України за час повномасштабної війни, таке скорочення знизило рівень ВВП приблизно на 10%. Відчувається відтік людського капіталу, протягом 2022-2023 років з країни виїхало близько 3 мільйонів осіб працездатного віку, з них близько 2 мільйонів української робочої сили. Хоча Україна через воєнні дії втратила 2,4 мільйони робочих місць і через це не відчула кадровий дефіцит, в тривалій перспективі з початком відбудови буде відчуватися дефіцит людського капіталу. Важливо зазначити, що 73% українських біженців мають вищу освіту, приблизно половина з раніше працюючих в Україні займали посади, котрі вимагали високого рівня кваліфікації [25].

Чим довше триватиме війна, тим менше українців може повернутись, це вплине як на скорочення попиту, так і на дефіцит робочої сили, що матиме негативний вплив на бізнес-середовище зокрема. Після завершення війни притулок, наданий біженцям іншими країнами, буде припинений, і кожна країна буде вирішувати для себе, кого з українських мігрантів залишати, ймовірно, фокус буде на кваліфікованих спеціалістах та молоді. Також, скоріш за все, за кордоном залишаться ті, хто втратив в Україні житло, майно, хто має родичів за кордоном, хто виїхав в далекі країни і хто через

високий рівень кваліфікації та професійних знань може претендувати на високооплачувану роботу. Є високий ризик виїзду родичів, знайомих біженців до інших країн після завершення війни. Тому Україна вже зараз повинна розробляти стратегію повернення біженців та їх реінтеграції в українське суспільство [25].

Першою і найважливішою задачею перед Україною ми вбачаємо забезпечення безпеки та правопорядку, щоб біженці могли без ризику для свого життя і добробуту повернутись додому. Потрібно розробити реінтеграційні програми й підтримку стосовно житла, доступу до медичних послуг, освіти, професійної підготовки, пошуку роботи та інших необхідних напрямків. Корисною може бути співпраця з іншими країнами і міжнародними організаціями щодо питання біженців. Захист прав біженців є важливим аспектом і потребує законодавчого врегулювання для недопущення дискримінації. Потрібно врахувати, що біженці будуть повертатись в Україну, якщо їм тут буде комфортно й безпечно. Тому Україна повинна провести реформи судової системи, щоб забезпечити біженцям верховенство права, податкову реформу для зменшення податкового навантаження і дерегуляційну реформу для спрощення ведення підприємницької діяльності. Проведені реформи заведуть в Україну більше іноземного капіталу і міжнародної допомоги, оскільки міжнародні партнери бачитимуть наше прагнення до виконання своїх зобов'язань перед Європейським Союзом в контексті можливості набуття Україною членства. В результаті Україна має шанс здійснити економічний прорив. Потенціал України, проведені реформи і виконані зобов'язання можуть позитивно вплинути на повернення біженців додому. Повернення біженців в Україну повинно стати одним із пріоритетів держави, особливо українців, які примусово депортовані в росію.

Отже, щоб вирішити точки болю бізнесу економічного характеру, влада повинна провести судову, податкову реформи, дерегуляцію законодавства і напрацювати стратегію з повернення та реінтеграції біженців

в українське суспільство. Окрім того, по кожній точці болю ми поділилися нашими пропозиціями вирішення питання:

1) судова система – об'єднання бізнес-середовища із громадянським суспільством для контролю за виконанням реформ в державі і моніторингом судової системи за допомогою різних інструментів;

2) податкова система – підсилення реформи за допомогою освітніх курсів, навчання з культури сплати податків;

3) зарегульованість законодавства – впровадження дерегулювання на місцевому рівні за прикладом Львівського Регуляторного Хабу;

4) біженці - безпека та правопорядок в країні, реінтеграційні програми і підтримки, співпраця з країнами-партнерами та міжнародними організаціями, судова, податкова, дерегуляційна реформи.

Висновки до розділу 3

В третьому розділі ми розглянули візійну та економічну категорію основних точок болю взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства і надали свої пропозиції щодо їх вирішення.

До візійної категорії було включено проблему відсутності постійної, злагодженої взаємодії влади, бізнесу і громадянського суспільства. Економічними проблемами було виділено судову, податкову системи, зарегульованість законодавства, українських біженців.

Основними причинами візійної проблеми було вказано недовіру бізнесу і громадянського суспільства до влади та її дій, інертність бізнес-середовища щодо взаємодії з владою, неефективну роботу більшості бізнес-асоціацій та інших платформ в контексті взаємодії влади і бізнесу. Щодо кожної причини проблеми ми надали свої пропозиції:

1) Неефективна робота більшості бізнес-асоціацій та інших платформ в контексті взаємодії влади і бізнесу – такі види взаємодії бізнесу, громадянського суспільства і влади, як експертні ради і робочі групи, круглі

столи і форуми, консультації і публічні слухання, електронні платформи та інтернет-канали, партнерські проекти та ініціативи, незавжди ефективні через недовіру бізнесу і громадянського суспільства до влади, а Рада бізнес-омбудсмена, бізнес-асоціації, торгово-промислові палати взаємодіють лише з бізнесом і владою. Як альтернативу, ми запропонували створення платформ на основі громадських організацій, котрі взаємодіятимуть із бізнесом, громадянським суспільством і владою та займатимуться адвокацією, юридичною підтримкою бізнесу, громадянського суспільства для донесення своїх інтересів до влади і впливу на формування політик. Як приклад, ми навели Львівський Регуляторний Хаб. Також було запропонувати відкрити такі платформи у всіх обласних містах країни і на базі них в майбутньому створити єдину платформу на національному рівні для взаємодії представників регіональних платформ із членами суспільної угоди з вирішення питань національного масштабу.

2) Інертність бізнес-середовища щодо взаємодії з владою – ми запропонували залучати бізнес в органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Для цього ми знайшли раціональні аргументи для бізнесу щодо важливості і переваг власного представництва у публічному секторі, таких як участь у процесі прийняття рішень і створенню політик. Також нами було запропоновано варіант представництва – політичну партію середнього класу, котра виступає за інтереси всього суспільства і сприяє забезпеченню справедливості, рівності, інших цінностей суспільної угоди.

3) Недовіра бізнесу і громадянського суспільства до влади та її дій – наша пропозиція – створення освітніх програм, курсів, навчання для підвищення культури взаємодії бізнесу в трикутнику “влада-бізнес-громадянське суспільство”. Це можуть бути програми на базі платформ взаємодії – ТПП, бізнес-асоціацій та громадських організацій, спільні тренінги бізнесу, громадянського суспільства і влади з навичок комунікації, гранти та програми для молодих підприємців, сприяння розвитку бізнес-асоціацій і платформ взаємодії. Влада в свою чергу може сприяти прозорості і

відкритості, використовувати механізми зворотного зв'язку і розширити доступ до інформації.

Таким чином, основною цінністю і принципом візійної складової ми вбачаємо солідарність, вона повинна визначати і формувати взаємодію влади, бізнесу і громадянського суспільства.

В економічній категорії було проаналізовано та надано пропозиції щодо наступних точок болю:

- 1) Судова система – було виявлено, що судова система з 2016 року досі перебуває в стадії реформування, Основними проблемами реформи стала відсутність політичної волі та опір зі сторони суддівського корпусу. Нашою пропозицією став спільний контроль бізнес-середовища і громадянського суспільства за проведенням державою судової реформи шляхом громадських обговорень, звернень до депутатів, використання інформаційних майданчиків для поширення інформації та висловлення позиції, моніторингу судової системи, проявів корупції, громадського нагляду за діяльністю суддів;
- 2) Податкова система – було виявлено, що складна податкова система потребує реформування, наразі представлено і ведеться обговорення між владою, бізнесом та іншими стейкхолдерами концепції податкової реформи “10-10-10” Проект передбачає зниження ставок податків на доходи фізичних осіб, податку на додану вартість і податку на прибуток підприємства до 10%. Ми описали основні переваги і загрози реформи і запропонували проведення освітніх курсів, навчання з культури сплати податків;
- 3) Зарегульованість законодавства – експерти наголосили на потребі дерегуляції законодавства для скорочення витрат бізнес-середовища і громадян у фінансовому і часовому еквіваленті. Наразі діє міжвідомча група, котра займається аналізом норм, а бізнес взаємодіє через бізнес-асоціації з міністром економіки через обговорення питань дерегуляції. Щодо цього питання нами було запропоновано додатково впровадити дерегулювання на місцевому рівні на прикладі ЛРХ. Ще одна пропозиція стосувалась залучення

бізнесу до публічних консультацій та обговорень із владою на всіх рівнях стосовно питань дерегуляції;

4) Українські біженці – під час аналізу питання було виявлено, що з початку повномасштабної війни Україну вимушено покинуло 5-6 мільйонів українців, з них 3 мільйони – особи працездатного віку, 2 мільйони – українська робоча сила. Скорочення попиту вплинуло на зниження ВВП приблизно на 10%, а зменшення людського капіталу не призвело до дефіциту кадрів на ринку праці лише через втрату Україною через воєнні дії 2,4 мільйонів робочих місць. Питання повернення біженців є пріоритетним питанням для влади. Нашою пропозицією стала розробка реінтеграційних програм і підтримки, співпраця з іншими країнами і міжнародними організаціями, завершені судова, податкова і дерегуляційні реформи. Потенціал України, завершені реформи і виконані зобов'язання перед Європейським Союзом в контексті можливості набуття Україною членства можуть позитивно вплинути на повернення біженців.

ВИСНОВКИ

У межах цієї роботи досліджувалося питання етичних засад нового суспільного договору України і сфери відповідальності публічного сектору в контексті взаємодії з бізнес-середовищем. У вступі було представлено актуальність роботи, зокрема у воєнний час і період повоєнної відбудови, та визначено методи дослідження. Формулювання етичних засад суспільного договору України є важливим етапом об'єднання суспільства задля перемоги у війні і для розвитку економіки та покращення добробуту в повоєнній країні. Для цього були обрані наступні методи дослідження роботи:

- 1) аналіз міжнародного досвіду;
- 2) ретроспективний аналіз;
- 3) аналіз стейкхолдерів;
- 4) експертні інтерв'ю;
- 5) порівняльний аналіз.

У першому розділі було розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження теорії етичних засад суспільного договору та описано інтерпретацію таких понять, як суспільний договір, суспільна угода, етичні засади, цінності. Було вивчено міжнародний досвід впровадження етичних засад в сфері суспільства на прикладі повоєнної Галичини кінця XIX – початку XX століття, Британії періоду Другої світової війни та Австралії 2020 року, а також проаналізовано еволюцію цінностей суспільної угоди України від патерналізму і права на гріх до гідності, справедливості і солідарності. На основі даних, опрацьованих в першому розділі, було зроблено наступні висновки:

- 1) Суспільний договір створюється при формуванні державного утворення заради спільного блага суспільства і трансформується з розвитком цього утворення;
- 2) Цінності є основою суспільного договору і можуть мати як позитивне, так і негативне значення;

- 3) Кризи суспільства сприяють трансформації суспільного договору;
- 4) Цінності та етичні засади здійснюють вплив на всі сфери держави, вони призводять до економічного зростання чи занепаду в залежності від їх змісту і наповнення;
- 5) Різні члени суспільної угоди можуть впроваджувати етичні засади в угоду;
- 6) Основними цінностями суспільного договору є гідність, справедливість і солідарність.

Другий розділ розкрив питання основних стейкхолдерів суспільного договору України: влади, бізнес-середовища, громадянського суспільства, Церкви, академічної спільноти, а також їх інтереси, зацікавленість, вплив і ризику. На основі цього аналізу було обрано представників для експертного інтерв'ю. На підставі інтерв'ю вдалось визначити дві категорії проблем взаємодії бізнес-середовища і публічного сектору в площині суспільного договору: візійну та економічну. Візійна категорія стосується проблеми відсутності всесторонньої, злагодженої взаємодії бізнесу, влади і громадянського суспільства. Економічна категорія включає проблеми судової системи, податкової системи, зарегульованості законодавства і великої кількості українських біженців.

У третьому розділі було надано рекомендації щодо покращення етичності бізнесу у взаємодії з публічним сектором шляхом визначення причин виникнення проблем і пропозицій їх вирішення.

Для візійної категорії:

- 1) питання недовіри бізнесу і громадянського суспільства до влади та її дій запропоновано вирішити за допомогою освітніх програм для підвищення культури взаємодії бізнесу з владою і громадянським суспільством, а також через сприяння прозорості та відкритості зі сторони публічного сектору за допомогою механізмів зворотного зв'язку і розширення доступу до інформації;

2) пропозицією вирішення проблеми інертності бізнес-середовища щодо взаємодії з владою є делегування представників бізнесу в органи влади на всіх рівнях, зокрема шляхом створення політичної партії середнього класу, котра б представляла інтереси бізнесу і суспільства загалом;

3) альтернативою неефективній роботі більшості бізнес-асоціацій та інших платформ в контексті взаємодії влади і бізнесу було рекомендовано створення громадських організацій за прикладом Львівського Регуляторного Хабу, що охоплюють трикутник “бізнес-влада-громадянське суспільство” і займаються адвокацією та юридичною підтримкою для донесення інтересів бізнесу та громадянського суспільства до влади, через вплив на формування політик зокрема. В майбутньому можна створити єдину платформу для взаємодії представників регіональних платформ із владою, бізнесом і громадянським суспільством з вирішення питань національного масштабу.

Для економічної категорії:

1)судова система – спільний контроль бізнес-середовища і громадянського суспільства за проведенням державою судової реформи;

2)податкова система – проведення навчання та освітніх курсів для підвищення культури сплати податків для бізнесу і суспільства;

3)зарегульованість законодавства – залучення бізнесу до обговорень питань дерегуляції з владою на всіх рівнях і впровадження дерегулювання на місцевому рівні на прикладі ЛРХ;

4)українські біженці – розробка реінтеграційних програм і підтримки, завершення важливих для держави реформ, співпраця з іншими країнами і міжнародними організаціями в питаннях біженців.

Підсумовуючи, солідарність було визначено як основну цінність суспільного договору України, що повинна формувати взаємодію бізнесу, влади і громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деякі питання реалізації положень Закону України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час, Постанова Кабінету Міністрів України № 76 (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-п#Text>
2. Кодекс доброчесності поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування, Кодекс (б. д.) (Україна). https://minjust.gov.ua/m/str_4788
3. Конституція України, № 254к/96-ВР (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Про запобігання корупції, Закон України № 1700-VII (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
5. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, Указ Президента України № 231/2021 (2021) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
6. Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020", Указ Президента України № 5/2015 (2015) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
7. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р (2017) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-р#Text>
8. Про торгово-промислові палати в Україні, Закон України № 671/97-ВР (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text>
9. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності, Постанова Кабінету Міністрів України № 44 (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2023-п#Text>

10. *Арістотель. Політика* (О. Кислюк, Пер.). (2000). Основи.
11. *Біблія, Книги священного писання Старого та Нового Завіту*. (2004). Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату.
12. *ВРП призначила членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України | Вища рада правосуддя*. (2023, 1 червня). Новини | Вища рада правосуддя. https://hcj.gov.ua/news/vrp-pryznachyla-chleniv-vyshchoyi-kvalifikaciynoyi-komisiyi-suddiv-ukrayiny?fbclid=IwAR0jSzTv-e3fMfArbajHC3e4fwbQ2wiENvtwoTvjIVwl95XHFhayrjftk_k_aem_th_AQjqlUGX1JlEMtNZ-eqpAetPEhmzTBP-aWerh-jQYgERaxzWT4UtwuHq_jIEeE5Pbgg
13. *В Україні розпочинається дерегуляційна реформа – Шмигаль*. (2023, 13 січня). Укрінформ - актуальні новини України та світу. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3652038-v-ukraini-rozprocinaetsa-deregulacijna-reforma-smigal.html>
14. Гоббс, Т. (2000). *Левіафан або суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної* (Р. Димерець, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошніченко & Т. Олійник, Пер.). Дух і Літера.
15. *Головна - European Business Association*. (б. д.). European Business Association. <https://eba.com.ua/>
16. Демиденко, Г. Г., & Петришин, О. В. (Ред.). (2009). *Історія вчень про державу і право*. Право.
17. *Десять по десять. Що потрібно Україні, щоб не програти мир, вигравши війну*. (2023, 10 травня). Спілка українських підприємців. <http://sup.org.ua/uk/news/831>
18. *Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень-квітень 2023 (Дослідження)*. (2023). Advanter Group. <https://cid.center/wp-content/uploads/2023/04/Бізнес2023-11-хвиля-березень-квітень.pptx.pdf>

19. *Заступник глави ОП Шурма представив концепцію податкової реформи "10-10-10" Економічному штабу при уряді.* (2022, 10 вересня). Інтерфакс-Україна. <https://interfax.com.ua/news/economic/857827-amp.html>
20. *Ініціатива для відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України.* (б. д.). Дія.Бізнес. <https://business.dii.gov.ua/economic-recovery>
21. *Карта судової реформи.* (2020, 26 травня). Фондація DEJURE. <https://dejure.foundation/judicial-reform-map#reason3>
22. *Клеменс Седмак: "Мир — це не просто відсутність війни та насильства. Це й справедливість" - Український тиждень.* (б. д.). Український тиждень. <https://tyzhden.ua/klemens-sedmak-myr-tse-ne-prosto-vidsutnist-vijny-ta-nasylstva-tse-j-spravedlyvist/>
23. Кулаков, А., Фадеєв, В., & Хома, О. (Ред.). (2023). *(Пере)осмислення суспільного договору України* (О. Хома, Упоряд.). Громадська спілка "Аспен Інститут Київ".
24. Лао Дзи. (2020). *Дао Де Дззин. Книга шляху та гідності* (І. Костанда, Пер.). Андронум.
25. Малиновська, О. (2023, 9 травня). *Вимушений виїзд українців за кордон: як коректно оцінити масштаби?* Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vymushenyu-vuyizd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby>
26. Маринович, М. (2019). *Митрополит Андрей Шептицький і принцип "позитивної суми"*. Видавництво Старого Лева.
27. Маринович, М. (2021, 6 листопада). *Чи зміниться чинний суспільний договір без наших зусиль?* Збруч. <https://zbruc.eu/node/108577>
28. *Методичні рекомендації щодо проведення регіонального регуляторного перегляду.* (б. д.). Львівський Регуляторний Хаб. <https://drive.google.com/file/d/196wWGTiwRvaCBaeogt5ASkZRM2VQZnjK/view>

29. Мінаков, М. (2016, 27 березня). *Сучасні альтернативи суспільній угоді споживачів*. Збруч. <https://zbruc.eu/node/49474>
30. Надточій, Б. (2019, 25 травня). *Три головних принципи плану Беверіджа*. Фонд соціального страхування України. <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/ter/uk/publish/article/96211>
31. *Переваги та недоліки податкової реформи "10:10:10" для бізнесу*. (2023, 28 квітня). Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/28/699587/index.amp>
32. *Про нас — Рада бізнес-омбудсмена*. (б. д.). Рада бізнес-омбудсмена. <https://boi.org.ua/about/>
33. *П'яте щорічне опитування іноземних інвесторів (Опитування)*. (2020). Європейська Бізнес Асоціація (ЄБА), Dragon Capital, Центр економічної стратегії (ЦЕС). https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/11/2020_ForeignInvestorSurvey_Presentation_ua.pdf
34. *Рекомендації щодо змісту інформації, що оприлюднюється в рубриці "Консультації з громадськістю", відповідно Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України*. (б. д.). Міністерство юстиції України. https://minjust.gov.ua/m/str_50623
35. Рура, М. (2005). *Ідеї політичної справедливості Ф. Гайека та Дж. Роулза*. *Соціогуманітарні проблеми людини*, (1), 55–59. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27512/08-Rura.pdf?sequence=1>
36. Соболев, О. (2023, 11 квітня). *Роботу підприємців регулюють близько 1000 дозволів. Як уряд намагається їх зменшити, пояснює заступник міністра економіки Олексій Соболев — Forbes.ua*. Forbes.ua | Бізнес, мільярдери, новини, фінанси, інвестиції, компанії. <https://forbes.ua/money/robotu-pidpriemtsiv-regulyue-blizko-1000-dozvoliv->

- уак-uryad-namagaetsya-ikh-zmenshiti-poyasnyue-zastupnik-ministra-ekonomiki-oleksiy-sobolev-11042023-12993
37. Турчиновський, В. (2016, 1 березня). *Лідерство у глобалізованому світі*. Збруч. <https://zbruc.eu/node/48301>
38. Федець, І. (2019). *Участь підприємців у бізнес-об'єднаннях як інструмент захисту своїх прав* (Консультативна робота). Інститут економічних та політичних консультацій, Міжнародний фонд відродження. http://www.ier.com.ua/files//publications/Policy_papers/IER/2019/2019_pp_Business_associations_TFD1.pdf
39. *Що ми робимо*. (б. д.). Львівський Регуляторний Хаб. <https://lrhub.org.ua/>
40. Beveridge, W. (1942). *Social insurance and allied services* (The Beveridge report). <https://ia804705.us.archive.org/29/items/in.ernet.dli.2015.275849/2015.275849.The-Beveridge.pdf>
41. Brooks, D. (б. д.). *Should you live for your résumé ... or your eulogy?* TED: Ideas Worth Spreading. https://www.ted.com/talks/david_brooks_should_you_live_for_your_resume_or_your_eulogy?language=en
42. *Contemporary Approaches to the Social Contract* (Stanford Encyclopedia of Philosophy). (2021, 27 вересня). Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/contractarianism-contemporary/>
43. *Contractarianism* (Stanford Encyclopedia of Philosophy). (2021, 30 вересня). Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/contractarianism/>
44. Day, C. (2017, 7 грудня). *The Beveridge Report and the foundations of the welfare state*. The National Archives blog. <https://blog.nationalarchives.gov.uk/beveridge-report-foundations-welfare-state/>
45. Department for Business, Innovation & Skills. (2013, 10 липня). *One-in, two-out: statement of new regulation*. GOV.UK.

- <https://www.gov.uk/government/collections/one-in-two-out-statement-of-new-regulation>
46. *The Ethical Advantage - The Ethics Centre*. (б. д.). THE ETHICS CENTRE. <https://ethics.org.au/the-ethical-advantage/?gclid=CjwKCAjwhJukBhBPEiwAniIcNXptC2tfmeM78lzPbel6Es>
47. Hehir, G., Milosavljevic, M., Harper, I., Stevens, G., McClymont, K., Bun, M., Barnes, M., Scipione, A., Breakey, H., Power, N., Motto, M., & Rees, J. A. (2020). *The ethical advantage: the economic and social benefits of ethics to Australia*. Deloitte Access Economics Pty Ltd. <https://ethics.org.au/wp-content/uploads/2018/05/The-Ethical-Advantage-4.pdf>
48. Snyder, T. (2022, 12 травня). *Timothy Snyder's 10 reasons why Ukrainian victory is vital for the world*. Твоє Місто - твоє телебачення. https://tvoemisto.tv/news/timothy_snyders_10_reasons_why_ukrainian_victory_is_vital_for_the_world_132235.html
49. *Social contract*. (б. д.). Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/social-contract>
50. *Social-contract noun - definition, pictures, pronunciation and usage notes | oxford advanced learner's dictionary at oxfordlearnersdictionaries.com*. (б. д.). Oxford Learner's Dictionaries | Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/social-contract>
51. *Statement on the fifteenth meeting of the IHR (2005) Emergency Committee on the COVID-19 pandemic*. (2023, 5 травня). World Health Organization (WHO). [https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-\(covid-19\)-pandemic](https://www.who.int/news/item/05-05-2023-statement-on-the-fifteenth-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-coronavirus-disease-(covid-19)-pandemic)
52. *Ukraine in Our Future | Timothy Garton Ash*. (б. д.). The New York Review of Books. <https://www.nybooks.com/articles/2023/02/23/ukraine-in-our-future-timothy-garton-ash/?printpage=true>

53. Zerka, P. (2023, 9 травня). *Culture clash: Russia, Ukraine, and the fight for the European public*. ECFR. <https://ecfr.eu/publication/culture-clash-russia-ukraine-and-the-fight-for-the-european-public/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Гайд для проведення експертних інтерв'ю

- 1) Яким Ви бачите новий суспільний договір України і які його основні етичні засади, цінності?
- 2) Чи можна сказати, що суспільний договір вже сформувався в контексті того, як об'єдналось українське суспільство у війні з росією?
- 3) Українці показали неймовірну солідарність та згуртованість під час найбільших криз в Україні (Помаранчева революція, революція Гідності, початок повномасштабної війни з росією в 2022-ому році). Проте наша згуртованість часто несе тимчасовий характер. Чи є загроза, що після нашої перемоги у війні такий сценарій тимчасовості знову повториться?
- 4) Який стан українського бізнесу на теперішній час?
- 5) Виклики, загрози нового суспільного договору в повоєнній Україні в сфері бізнесу?
- 6) Які ризики несе різний період адаптації влади і бізнесу до суспільних змін (влада адаптується значно пізніше)?
- 7) Назвіть 3 кроки, які повинна зробити влада для того, щоб бізнес працював згідно етичних засад суспільного договору (вихід з тіні)?
- 8) Ваша думка стосовно заяви Співки українських підприємців “Десять по десять. Що потрібно Україні, щоб не програти мир, вигравши війну” від 10 травня 2023 року. Чи можливо її впровадити? Яким чином?

Додаток Б

Витяг із відповідей експертів

1. Яким Ви бачите новий суспільний договір України і які його основні етичні засади (цінності)?

Ярослав Юрчишин: Ну я б не говорив про новий суспільний договір, я би говорив про оновлення існуючого. Ми ж не перезасновуємо державу, ми далі хочемо жити в Україні, частиною якої ми шалено пишаємося, ті ж Збройні Сили України.

Єдине, щоб справді я посилив це, ми пишаємося нашими збройними силами, але самі не покладаємо рук під їхнім захистом. Ми переосмислюємо нашу відповідальність за те, що відбувається тут і зараз, і не лише з нами, і з нашими сусідами, бо інакше або ворог прийде до них, а потім до нас, або вони стануть частинами ворога, і це дуже важливо переосмислити. Ми посилюємо небайдужість. У нас повернеться дуже багато людей, змучених, виснажених війною, на котрих ми, ймовірно будемо покладати додаткові зусилля. Нам треба знайти, як з ними працювати. І знаходити спільне, не конкурувати.

Що для нас, крім нас? У нас вже є консолідація по безпековим питанням, по питанням євроінтеграції. Дуже важливо, щоб була консолідація по тому, що треба працювати над тим, щоб все це втілилось.

Степан Куйбіда: Я думаю, що основною цінністю, яка має бути в будь-якому договорі, суспільному тим більше, це має бути людина. В центрі уваги стоїть людина, її потреби, її інтереси – це перше, а на другому місці має стояти держава. Перше і друге залежне, десь так.

Сергій Притула: Проблема у тому, що у нас немає “старого” суспільного договору, на тлі якого можна було б говорити про “новий”.

Глобально, суспільний договір, має бути спільним знаменником поведінки усіх прошарків суспільства, незалежно від гендеру, соціального статусу, віросповідання тощо.

Попри те, що зазвичай цей неписаний кодекс правил формується елітою, але він має бути обов'язковий до виконання усіма учасниками договору. І, насамперед, еліти мають бути прикладом його виконання.

Бо, наприклад, важко вимагати від суспільства відмовитись від побутової корупції (50 гривень для медичної сестри), якщо чиновники найвищого рангу не відмовляються від корупції на своєму рівні.

Ну і найважливішим, на мою думку, є проговорювання елементів суспільного договору, наче мантри, починаючи із дитячого садка і шкільної парти. Тільки в такій системі координат цей договір запрацює.

Тарас Хавунка: Це дійсно дуже складне питання, на нього, напевно, неможливо відповісти, скажемо так, чітко, тому що воно, максимально з різних сторін його можна розглядати. Те, що новий суспільний договір – це першочергова річ, з якого має початися логіка нової країни з точки зору України, не лише яка буде відбудовуватися, яка закінчила певний етап і розпочне інший етап в своїй історії, а це мова про кілька таких супутніх важливих процесів візійних. Перш за все – це зміна ментального сприйняття самих українців, самих себе українцями і держави як такої. Тому що, якщо історично глянути, то виникав оцей певний контекст того, що там щось не так в Україні, українці якісь не такі, суспільство не таке, все не таке, все не так. Політиками дуже часто розганявся цей популістичний контекст, і дуже багато було від цього реально внутрішніх негативних вібрацій. Тепер, я думаю, що ця частина суспільного договору повинна лежати в площині того, що ми змінили тут історичний контекст, тобто цей виток, який відбувався реально в постійному, тобто це з точки зору і поведінкових патернів і в принципі суспільних, які в нас були, тобто всі ці колоніальні травми, які на нас накладалися, всі ці процеси і виклики в контексті побудови належного

врядування в країні в цьому сенсі, вони повинні вийти вже з іншого ключа. З ключа того, що українці змогли історичний цей виток розірвати (зачароване коло) і заслуговують на гідне життя.

З гідності, починаючи з революції, продовжуючи вже повномасштабним вторгненням, на основі цієї гідності і гідності до самого себе, і до всіх українців, напевно, цей суспільний договір мав би починатися. Це на стільки загально, на скільки можна, конкретно важко, з точки зору трішки звужитись, я дивлюсь на ці питання, реально хочу зрозуміти, як це зробити. Якщо говорити про етичні засади і цінності.

Напевно, напевно патерналізм практично повністю трансформується в таке не те, щоб орієнтування лише на себе, тому що це буде неправильно звучати, це буде не те, як воно мало би бути, але орієнтації на державу в розумінні того, що ми є держава, напевно, так це варто сформулювати. І тоді це буде модель, не знаю, “антипатерналізму”, не знаю, як її правильно назвати.

Наталія Карпенчук-Конопацька: Дуже люблю Мариновича, читаю його книжки всі, він дуже гарно говорить, що в Україні є, він описує цілий розділ в книзі, в нього зараз є нова книга “Як наростити крила Україні”. Він дуже гарно сказав, що українців не вистачає на мурашину працю, тобто на те, щоб вийти, об'єднатися в біді – супер, а потім треба йти, і я завжди кажу, кожного дня робити чуть-чуть більше, ніж ти робиш щодня. От ось це не вистачає в людей однозначно. Однозначно, в нас не сформований договір, і люди зараз діють дуже хаотично. Так, в біді, ми вже прожили багато революцій, ми всі об'єднуємось.

Чому так не буде після війни? Бачите, війна кожного дня з нас формує інших людей, і він (договір) буде сформований, і будуть цінності, тому що ніколи ще ми не платили такої високої ціни.

Зараз війна вже є в кожній хаті. В кожній сім'ї, і, бачите, це вже пам'ять поколінь, буде ще дуже довго це нести. І зараз формується все те, що мало би, що не було сформовано до цього. І саме завдяки чому?

Є така ситуація, я знаю, в мене є ще багато інших проблем і питань. Тому що, бачите, таке, вчора одна з жінок, в якої загинув єдиний син, вона письменниця, вона дуже гарно задала запитання. Тому що, бачите, сьогодні на війні гинуть молоді люди, які проукраїнські, які дуже багато всього могли зробити, які проактивні.

І я не знаю, як довго триватиме війна, війна може тривати. Ось тут ранкова інформація, яку я отримала, це те, що росія відновила і поставила з сьогоднішнього дня на повну потужність виготовлення ракет, тобто вони вже будуть виготовляти в три рази більше ракет. Вони вже сьогодні сформували елітні війська, які будуть здійснювати посилені ракетні атаки. І, розумієте, бачите, сьогоднішні дні ППО збиває, але скільки загоряється внаслідок того збивання? То знаєте, оці люди, які гинуть, війна може довго тривати, питання, хто залишиться? Зараз скільки знищено, скільки загинуло, скільки на окупованих територіях.

Знаєте, мені дуже сподобалося, як я була на одній з подій, і там чоловік сказав, що ми не знаємо, скільки там загинуло на окупованих територіях, там страшні речі, тому що минулого року там в Маріуполі люди валялися на вулиці. Розумієте, там теж живуть люди, і це насправді дуже страшно і печально. Дуже багато зараз говорять, не треба показувати, що там відбувається. Я вважаю, що це все потрібно знати, а не делікатно ховати голову, щоб потім, коли людина знову захоче, знаєте, іти на компроміси з совістю, щоб вже цього не ставалося.

Мені дуже сподобалася, коли Миронович сказав, що дуже довго толерувалося в суспільстві, отак знаєте, по селах там говорили, що ти, ти маленька людина, ти не пнився, ти маєш бути в добрі, твоя сім'я, тихонько сиди. І я думаю, що люди від цього зараз відійдуть. Зараз будуть швидкі інші проблеми, категоричні, такі, знаєте, з надривом. Але я думаю, що ми дійдемо

до тих певних правильних цінностей, тих засад, коли кожен однаково відповідальний перед законом, і крапка. І закон будуть оберігати не ті люди, які, знаєте, зараз наша одна з наших членкинь така писала в Києві, що в неї є підопічна, і проти неї один адвокат, який дуже розумний, розумієте. Він там вчить чоловіка, як забирати у жінки дітей, бізнес, і знає якісь чоловічі тонкощі.

Знову ж таки, я вертаюсь до Мариновича, який класно сказав, що знання без цінностей – це страшна зброя. От я ж знову ж таки, вертаючись до Мариновича, всі вихідні читала, він казав, ми саме говоримо, ви порушуєте нашу гідність, а потім пішли, почали всіх кидати у смітники. Тобто я дуже побоюся, в Україні в нас дуже така сильна оця от категоричність в багатьох моментах, речах. І щоб це все правильно відбулося, ну, критична маса повинна бути думаючих людей.

Віктор Гальчинський: Однозначно іншим, ніж до початку, навіть не тільки до 2014 року, а все-таки turning point для українців стала повномасштабна агресія, і вона, насправді, показала дуже хороші речі. Що ну, правда, навіть там в коментарях медіа завжди повторював, скажем так, українці об'єднуються перед розстрілом. Це, напевно, найбільша проблема. От тільки якщо 100 років тому вони дійсно об'єднувалися перед розстрілом, то вони зараз об'єдналися, відчували свою силу, що могли дати відсіч. Тому що перші дні війни стояли пліч-о-пліч державні службовці, стояли пліч-о-пліч військовослужбовці, кримінальні діячі, звичайні громадяни, які або доєдналися до лав територіальної оборони, або банально отримали з камаза автомати, я зараз про Київ, про Київ і область. Але вони витримали ось цю критичну умовну паузу в 12 годин, поки підіспіли регулярні війська, і коли почала роботу наша армія, Збройні Сили України. Власне, вони дали відсіч, і вони зірвали, досить, скажемо так, серйозно підготовлений план російської федерації про те, щоб взяти контроль за 3 дні не тільки над Києвом, а над цілою Україною. Тобто ми показали, що ми вміємо об'єднуватися.

Ось зараз, на жаль, коли війна відійшла умовно на другий план після блискучих операцій: острів Зміїний, Київська область, Харківська область, Донбас 2022 року, війна десь стала теж своєрідним різновидом не АТО звичайно, тому що використовується авіація й ракети, від яких ніхто не застрахований, але тим не менше, люди вже знову почали займатися звичною своєю справою, срачами, з'ясуванням стосунків. Це ми маємо зрозуміти, дуже часто більше це питання задають, до речі, люди, які захищають Україну зі зброєю в руках і в лавах ЗСУ.

Вони вже задають собі питання за те, що зараз іде війна на виживання: або ми перемагаємо, або нас не існує, і вже навіть ну російський режим це – СРСР здається просто таким дитячим, це гірше, тобто тотальне винищення, масові розстріли і повна асиміляція. Тобто всі ті люди, які цивільні, вони мають бути правильними рускими, тому що вони вважають, що українці - це не правильний руский, вони приходять освободжати і несуть типу велич, щось там велике.

Але задуматися. Окей, ми переможемо, ми обов'язково переможемо, бо за нами весь світ. А коли це станеться, це може статися через 2 місяці, це може статися через 2 роки. Ну так ніхто не знає, ми просто працюємо, працюємо, працюємо, і колись перемога. А далі що, треба будувати вже співчуттями уже на нових засадах. На засадах прозорості на засадах єдності, якщо хочете, потрібно будувати довіру між державою і тим же самим бізнесом, потрібно буде будувати вільну економіку, тому що зараз, ну, це парадоксально, але я говорю про довоєнні речі. Ну от ви не прямо підтверджуєте цю тенденцію теж тим, що ваша фірма працює на експортний ринок, український ринок мало цікавить попри те, що тут є якісь гроші, але ви не хочете займатись. Продаєте за кордон там, де вища конкуренція, але ви, і так само скажем, багато до війни бізнесменів винесло свій бізнес в ту ж саму Польщу, Румунію, країни Європейського Союзу, Парадокс, там податки вищі, вони свідомо погоджуються платити вищі податки, ніж в Україні, тому що в Україні податкові ставки (і податок на прибуток, і податок на доходи

фізичних осіб) вони досить лайтові ось, але проблема адміністрування. Тобто по ідеї вас все одно, розумієте, заганяють в таку, ну ви кажете, що ви зробите один непрозорий крок навіть там, наступите собі на горло, потім це фактично ви залишаєте на себе компромат і завжди, якщо ви будете відстоювати свої права і зробите щось не так, ну, то вас на цій помилці піймають і або вас будуть тримати за цю помилку, або ваш бізнес. Тому що подібні речі, вони так само провокують якісь рейдерські атаки. Ці речі провокують подальшу відсутність. Тобто ви не можете захистити захистити свої інтереси тому, що завжди є хтось рівніший. Так є правила, бачите? Історія з Князевим, наприклад, показує, що високі зарплати – це теж не гарантія. А перед нами стоїть завдання, що, зараз я мав там урок зі студентами, це школярі, фактично, студенти коледжу, і згадували ту ситуацію, що з України виїхало зараз 8 мільйонів умовно. Це велика проблема і проблема в тому, що чим більше ці люди залишаються поза Україною, тим складніше потім сюди їх буде повернути. Українці дуже швидко інтегруються до будь-якого суспільства. І багато з тих, хто виїхав, я знаю, вони скористалися, вони давно хотіли емігрувати. А цей тимчасовий захист, який українцям надала Європа, він їм допоміг. І вони зараз дуже швидко злізли з соціальних виплат, вони поробили бізнес, і вони там відчують спокійніше. Тобто, коли ви керуєте такою кав'ярнею, як, наприклад, ця (інтерв'ю проводилось в кав'ярні в центрі Львова), і маєте там прозору бухгалтерію і податковий орган, не фіскальний сервіс, а сервісну службу (до речі, це гасло не я сказав, це говорила податкова Януковича, будете сміятись). Тому вони так від фіскального органу до сервісної служби. Але сервісна служба насправді означає, що якщо ви припустилася помилки в адмініструванні і податку, якщо ця помилка була несвідома, значить, вам ця сервісна служба покаже, що ви зробили не так, ви вибачитесь, добровільно сплатите донарахування, ну або там санкції. В нас, скажемо, тільки і дивляться, щоб знайти. Та ж сама проблема з податковими накладними, податкові ями, скрутки і так далі - це все проблеми. І якщо ми хочемо, щоб Україна далі працювала і жила, як вільна держава, ми повинні

максимально, ми маємо зробити цю країну з одного боку комфортною, з другого боку, максимально економічно вільною. Ми маємо дуже високий шанс це зробити, тому що наші західні партнери розглядають зараз, вони побачили силу України, силу українців. Вони побачили, що тут не якісь там бідні, корумповані ну, бо зрештою, імідж такий в Україні, українців був до 24 лютого 2022 року, саме, до речі, цьому іміджу і удаваній слабкості росія відважилась на повномасштабну агресію.

Ярослав Грицак: Я не почну з того, що це цікаве й складне питання, бо кожне питання цікаве і складне. Мені здається, що питання безпекове, яке сталося. При цьому це безпека не тільки окремого міста, окремої групи, а всієї країни. Змінило дуже ситуацію, зокрема, змінило державу, тому що держава, якщо порівняти державу з механізмом, якимось мотором, то держава вперше працює на іншому паливі, не на грошах, а на безпеці. А раз працює на безпеці, суспільство почало довіряти державі, тому що це той момент, коли інтереси суспільства, інтереси держави зустрілися і причому дуже стисло. Дуже критичний момент тут є, і це знаєте майже чудо, що під час війни українці вперше почали довіряти державі за всіх 30 кілька років, які країна існує. Питання: важливо, чи це на щось можна перетворити. Бо ви розуміли початкову ситуацію.

Так, криза. З одного боку я вважаю, що це виняткова ситуація. З другого боку, я знаю, що криза – це той момент, коли все стає дуже виразно. І є речі, які були неясні, тепер нарешті вони є ясні. Вони, скажемо, якщо є криза ідентичності, вирішуються ідентичність, випробування. Тому для мене важливе питання, чи це оця довіра перетворюється в інституцію? Цікаво, чи цей спалах, радше емоційний у позитивному сенсі, звісно, він перетвориться у неминучий спад. Цікаво, чи зможуть цей спалах якісь певні інституції закріпити.

Мирослав Маринович: Для мене засаднича зміна, яка має бути в суспільному договорі, має бути відкинута правило, за яким жили ми оці 30 років, більшість людей, саме що жити чесно. Це буде “ви що, мене лохом вважаєте, що я буду дурнем всі крадуть, а я не буду? Норма корупція, а я не буду брати?” Адже це оце сидить глибоко в наших мізках. Сиділо, і я просто думаю так, якщо ми після війни повернемося до цього самого, то гріш нам ціна.

Війна повернула нам значення цінностей, вже саме окреслення цієї війни, як боротьба добра і зла, світла і темряви. Це вже є ціннісні характеристики. Я навіть бачу по своїх студентах. До цієї широкомасштабної війни. Давайте про цінності, так ніхто не заперечує, а тепер увага, от як живете в умовах екстремальних? Як зробити вибір на користь добра тоді, коли зло протестує і руйнує світ. Адже отакі теми стають вже для молоді цікавими, і тому я думаю, що наслідок війни, позитивний наслідок буде, що ми вже собі не зможемо дозволити жити за цим правилом. Його треба скасувати, і я апелюю до студентів завжди з таким меседжем тепер. Коли ви почуєте цю фразу, оце “собі на шкоду” показуєте, згадуйте мене. Бо ми все-таки робимо велику спробу. Я не кажу, ідеально. Ніхто не є ідеальний, і це не є заклад ідеальний (інтерв'ю відбувалось в Центрі Шептицького), але ми робимо важливі спроби довести, що жити чесно – це собі на успіх. І ми вважаємося успішним університетом, хоч ми не дозволяємо корупцію, хоч наші будинки мають найнижчу собівартість у Львові, це теж наше свідчення. Бо ми не крадемо, а, відповідно, ця собівартість є не така висока, як десь в інших місцях, от. Тому от я би сказав, оцей слоган – це, передусім, що мене дражнило впродовж 30 років і що має змінитися в нашому договорі.

А справа в тім, що я якраз не міркую категоріями передусім Конституції. Що наше суспільство звикло жити при формально дуже гарній Конституції, але Конституція збоку. А насправді, за тими правилами де сото, що я згадую у своїй статті, приживаються тільки ті норми правові, які відповідають нашому суспільному договору. І якщо цей договір вимагає від

нас інших дій, то закони збоку, ми них не будемо звертати увагу. Ми будемо шукати обхідні шляхи для того, щоб ці закони порушили. Ось, я думаю, що це є головне.

Я не перелічую, знаєте, цінності як такі, вони самоочевидні, але я хотів би сказати, що я хотів би увиразнення тих цінностей в нашому звичному житті. Ну, наприклад, тема гідності. Подивимося, де тут можуть бути дражливі моменти? Ми назвали нашу революцію Революцією Гідності і сказали собі, сказали Януковичу, що ти не смієш нас принижувати, тому що ми є люди, нас наділив гідністю господь Бог, а не ти. А потім що сталося? В один момент коротке, але було. Люди після Революції Гідності, після Майдану повернулися додому, побачили, що частина чиновників, як жила, так і живе. Як брали хабарі, так і бере, і так далі, нічого не змінилося. І до чого вони вдалися? Це так звана смітникова люстрація, тобто надіятися на суд, на ці судові процеси, та ну, ми знаємо наші суди. На це ніхто не буде звертати увагу, не будемо надіятись, а що ми зробим? Ми самі зробимо самосуд. Ми будемо їх кидати у смітники, щоб покарати.

Але це є приниження людської гідності. Чим тоді ми відрізняємось від Януковича? Нічим, бо ми принижуюємо гідність. Ми можемо притягати людей до відповідальності. Ми маємо на це право, але ми не маємо морального права принижувати людей, навіть наших суперників. Ось такі речі. Бо ми не віримо в верховенство права. І це в нас так само сидить тут.

Мало того, якщо це друге поняття, яке важливим нашому суспільному договору – справедливість. Одвічно будь-який суспільний майбутній договір, який буде сформований в Україні, обов'язково буде мати оце поняття справедливості, без чого українці не можуть жити. Воно нас веде на майдани, бо це несправедливо, що б'ють молодих людей невинних, і так далі. Так от, справедливість має в англійській мові одне й те саме поняття: justice означає і правосуддя, і справедливість. У нашому випадку, дуже часто це є різні речі. Я не кажу завжди, але часто є різні речі, і це означає, якщо з нашої точки зору рішення суду є несправедливе, ми відкидаємо це рішення, ми

відкидаємо систему правосуддя, зразу звинувачуємо за корупцію. Це часом дуже обґрунтовано, але, в будь-якому разі, от наше відчуття підказує нам, що справедливо, що ні, а не закон, не Конституція. І це буде так само дуже складний момент в нашому. Ну, я думаю так, що на заході так само не від кожного рішення суду щасливі. Я думаю, що є, але вони або починають процес апеляції, або кажуть собі, добре в цьому я програв, але я зроблю все для того, щоби от наступний раунд виграш був за мною. Тобто вони розуміють, що таке прийняти верховенство права, а у нас ні. В нас я буду руйнувати все, я державу зруйную, якщо тільки вона не обстоює мою справедливість.